JOHN LOCKE'DA
BİLGİ PROBLEMİ

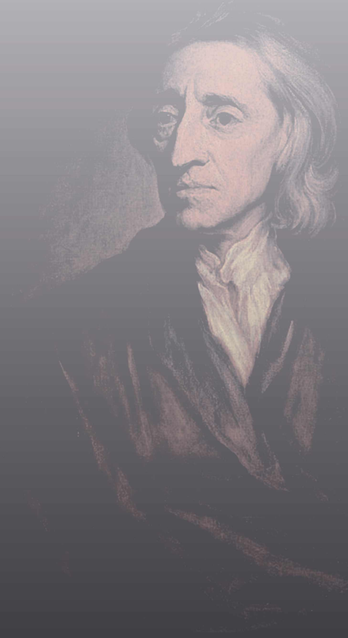

Cengiz KILIÇ

ERTUAL AKADEMİ YAYINCILIK

ERTUAL AKADEMİ YAYINCILIK
Atatürk Üniversitesi K.K.E.F.
Tel: 0 442 231 42 89 532 671 20 35
Yakutiye – ERZURUM
www.ertualakademi.com

9 786257 960410

JOHN LOCKE'DA
BİLGİ PROBLEMİ

Cengiz KILIÇ

ERTUAL AKADEMİ YAYINCILIK

JOHN LOCKE'DA BİLGİ PROBLEMİ

Yazar
Cengiz KILIÇ

ISBN: 978-625-7960-41-0

Genel Yayın Koordinatörü
Nurpaşa DOĞAN
Dizgi /Grafik Tasarımı
Emre ERGÜNAY
Genel Yayın Yönetmeni
Erdal DOĞAN

Baskı: ERTUAL AKADEMİ YAYINCILIK
Sertifika No : 42997

1. Basım: 2021
Tüm telif hakları, yayınlanma ve çoğaltma hakları ERTUAL Akademi Yayıncılığa aittir. ERTUAL Akademi Yayıncılığın izni olmaksızın kitabın herhangi bir yeri veya tamamı herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz, genel ağ ve diğer elektronik ortamlar ile kâğıt ortamında basılamaz ve kitap tekrar yayınlanamaz. Kitabın tüm içeriğinden yazarı sorumludur.
Bu kitap, Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM danışmanlığında Cengiz KILIÇ tarafından yapılan ''John Locke'da Bilgi Problemi'' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ERTUAL AKADEMİ YAYINEVİMİZ **Üniversitelerarası Kurul (ÜAK)** akademik ölçütleri arasında belirtilen "**Ulusal Tanınmış Yayınevi**" unvanına sahip bir yayınevidir.

İsteme Adresi:
ERTUAL AKADEMİ YAYINCILIK
Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi
Merkez Kampüsü Tel: 0 442 231 42 89 – Fax: 0 442 236 08 14
532 671 20 35 - 555 176 58 05 - 506 750 84 97
www.ertualakademi.com Yakutiye – ERZURUM

SUNUŞ

İngiliz empirizminin 17. yüzyılın sonundaki en büyük düşünürü John Locke, yılların ürünü olan "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" isimli büyük eserinde bilgilerin, fikirlerin kökenini duyumlar dünyasına dayandırmaktadır.

Locke'da duyumcu bilgi kavramı, aydınlanma felsefesinin temel direklerinden biri olmuştur. Locke ampirik bir olgudan insanların ideleri, tasarımlan bilinçte hazır buldukları olgusundan hareket eder ve akim nasıl olupta nesnenin kavramlarına ulaştığım, bilgimizin kesinlik ve güvenilirlik derecesinin ne olduğunu sorar. Locke, duyumların nesnel-somut olarak varolan cisimlerce oluşturulduğunu ve bu duyumların, algılanmış cisimlere ilişkin tasarımlar doğurduğu görüşüne ulaşınca, hem doğuştan fikirler görüşünü yıkmış, hem de 18. yüzyıl maddeciliğinin yolunu açmıştır.

Araştırmamız üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Locke'un kendi fikirlerine zemin hazırlamak için "doğuştan fikirler" öğretisinin eleştirisi, ikinci bölümde bilginin kaynağı olarak verdiği deneyin türlerini, üçüncü bölümde ise bilginin değerini nasıl ele aldığım incelemeye çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken mümkün olduğu kadar ilk kaynaklardan yararlandık. Bununla beraber ikinci dereceden kaynaklara da başvurmakta tereddüt etmedik.

Bu çalışmamız da, başta danışman hocam Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM'a ve çalışmalarım boyunca yardımını gördüğüm bütün hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Cengiz KILIÇ 2021

ERZURUM

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **I**
İÇİNDEKİLER ..... **II**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
LOCKE'UN DOĞUŞTAN FİKİRLERE GETİRDİĞİ ELEŞTİRİ **7**

İKİNCİ BÖLÜM
LOCKE'DA BİLGİNİN KAYNAĞI **12**
Deney **12**
Deneyin Türleri ***12***
Dış Duyum (Sensation) *12*
İç Duyum (Reflection) *13*
Îde (Bilginin Malzemesi Olarak) **14**
İdenin Türleri ***15***
Basit İdeler *15*
Bileşik İdeler ***18***
Genel Olarak Sözcükler **21**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
JOHN LOCKE'DA BİLGİNİN DEĞERİ (TANIMI, SINIRLARI VE DEĞERİ) **24**
Bilginin Değeri **24**
Özdeşlik ya da başkalık *25*
Bağıntı *25*
Birlikte varoluş *25*
Gerçek varoluş *26*
Bilginin Dereceleri **27**
Sezgisel (Intuitive) Bilgi ***27***
Belgitsel (Demonstrative) Bilgi ***28***
Duyusal (Sensitive) Bilgi ***29***

Bilginin Sınırlan (Kapsamı) **31**
Bilgide Yanılma **34**
Bilginin Tamamlayıcısı Olarak Olasılık **35**
Genel Olarak Doğruluk **37**
Bilginin Gerçekliği **39**
SONUÇ **44**
KAYNAKÇA **46**

GİRİŞ

Bilgi konusu ve bilgi sorunu felsefe tarihinin erken dönemlerinden beri felsefenin en temel konu ve sorunları arasında yer alır.[1] Felsefe; bilginin ne olduğunu, onun kurucu öğelerini, bu öğeler arasındaki bağlantıların biçimini ve bu bağlantıların sonucunda oluşan bilginin niteliğini, bilginin nesnesini, doğru biçimde ifade edip etmediğini, doğruluğun nasıl test edileceği gibi problemleri araştırır. Felsefe alanında bilgi hakkındaki bu araştırmalar, epistemoloji, bilgi felsefesi, gnoseoloji, gibi değişik adlarla anılan bir temel felsefe disiplini içerisinde işlenir.[2] Hemen anlaşılacağı gibi bilimsel bilgi de, felsefi açıdan bakıldığında en nihayet bir bilgi türüdür ve bu nedenle bu bilgi türünün de felsefe içerisinde epistemoloji gibi bir disiplinin içerisine gireceği kesindir.

Genel olarak ele aldığımızda bilgi, bilen ile bilinen arasında kurulan bir ilişkinin ürünüdür. Yani bilgi çift kutuplu bir bağlantıdır. Bilen ile bilinen arasında kurulan bu bağlantı kimi zaman sanat, kimi zaman din, kimi zaman bilim alanında kurulabilir. Bütün bu alanlarda kurulan bağlantı çift taraflıdır. İşte bilgi kuramında bağlantının bilen tarafında bulunan öğeye özne (subject), bilinen tarafında bulunan öğeye nesne (object)adı verilir.[3] Özne bilginin yapıcısı ve taşıyıcısıdır. Genel olarak ele alındığında özne ilkçağ da cevher anlamında, orta çağ da mantıksal bağlamda yüklemin karşısında olmak üzere konu anlamında, 17. yüzyıldan itibaren bilgi kuramında "ben" anlamında kullanılır. Buna göre, özne, dışsal olanın karşısında içsel bir yapı olan bilinçliliği ifade eden, bilinçli varlığı başkalarından ayıran, kendinde bilme gücü taşıyan, kendisini ben olmayanın karşısında bulan nesneye bilme amacıyla yönelen inşam ifade etmektedir.[4] Nesne ise, karşımızda olan, bizden bağımsız olarak belli bir nitelik ile kendisini gösteren, kendi başına ayakta duran şey anlamına gelmektedir.[5] Özne ile olan ilişkisi bakmamdan nesne, bilincin kendisine yöneldiği, tasarladığı şeydir.

Buna göre nesne iki şekilde ele alınabilir. Bir kısmı gerçek nesneler olup bunları göstermek mümkündür. Örneğin su, taş, ağaç, insan v.b. Bunlar zaman ve mekan içerisinde bulunmaktadırlar. Nesnelerin bir kısmı da ideal nesnelerdir. Bunlarda ya belli anlamda zihnin ürettiği ya da kendine özgü bir varlık alanı içerisinde bulunan nesnelerdir. Örneğin, sayılar, matematiksel nesneler olup bunlar zihin tarafından üretilmişlerdir. Kendine özgü varlık alanı içerisinde bulunan nesneler ise kimilerine

---

[1] Doğan Özlem; Felsefe ve Doğa Bilimleri, İzmir Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 32
[2] Takiyyettin Mengüşoğlu; Felsefeye Giriş, İstanbul, 1992, s. 17.
[3] Bedia Akarsu; Felsefi Terimler Sözlüğü, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1998, s. 34.
[4] Akarsu, A.g.e., s. 148.
[5] Akarsu, A.g.e., s. 133.

göre "idealar", "melekler" v.b. ideal nesneler zaman ve mekan kategorisi içerisinde bulunmazlar.[6]

Özne ile nesne arasındaki ilişkiyi sağlayan bağlara bilgi aktlan adı verilir. Bunlar algı, düşünme, anlama, açıklama v.b. olarak sıralanır.[7] Bilgi aktlan özneyi nesneye bağlamaktadır. Herbir aktında kendisine göre belli özellikleri vardır. Örneğin, düşünmenin farklı şekilleri vardır. Bunlar zeka, akıl, anlama, sezgi, hayal, hatırlama, ayırma, birleştirme olarak sıralanabilir.[8]

Bilginin doğruluğu farklı şekillerde ortay çıkmaktadır. Doğruluk aktlarm sağladığı bilginin niteliğinde ve nesnesini doğru ifade etmesinde görünür. Bilginin niteliğine dair başarı, elde edilen bilginin zorunlu veya olumsal oluşu ile ilgilidir. Felsefe tarihi içerisinde zorunlu bilgiye a priori, olumsal bilgiye de a posteriori bilgi adı verilmektedir. A priori bilgi, deneye dayanmayan, doğruluğunu deneyden almayan bilgidir. Bir kısım filozoflara göre, doğuştan gelen bilinç alanına çıkmayı bekleyen kavram ve bilgiler vardır. Bunlar baştan beri akılda yerleşik olı-up duyulardan bağımsız ve deneyle temellendirilemeyen bilgilerdir.[9] Platon, ruhun ideaların bilgisine sahip olduğunu ve bunun "anımsama" ile bilinç alanına çıktığım ileri sürmektedir. Benzer şekilde Descartes, Tanrı veya mükemmel varlık düşüncesi gibi fikirlerin doğuştan olduğunu, bunların deneyden gelmesinin hiçbir şekilde mümkün olmadığım ifade etmiştir.[10]

A posteriori bilgi ise deneyden elde edilen bilgidir. Özellikle 17. yüzyılda Locke ve Hume gibi filozoflar doğuştan fikirler görüşüne karşı çıkarak, bütün fikirlerimizin kaynağına deney ve tecrübeyi koymuşlardır. Bunlara göre insan zihni tabula rasa, yani boş bir kağıt gibidir.[11]

Bilginin başarısı bir başka açıdan da, nesnesini doğru ifade edip etmediği ile ilgilidir. Başka bir deyişle bu konu, bilginin geçerliliği problemidir. Geçerli bilgi her özne için doğru olan bilgidir. Ancak bilginin doğruluğu ve geçerliliği ne ile test edilecektir. Felsefe tarihinde belli başlı üç doğruluk kuramı vardır. Bunlar uygunluk, tutarlılık ve pragmacılıktır.

Uygunluk kuramına göre, doğruluk, düşünce ile nesne arasındaki tam uygunluktur. Yani bir ifadenin, bir önermenin geçerlilik ile uyuşmasından ibarettir.

---

[6] Emst Von Aster; Bilgi Teorisi ve Mantık, Çev. Macit Gökberk, Sosyal Yayınlan, İstanbul, 1994, s. 12
[7] Mengüşoğlu, A.g.e., s. 70.
[8] Mengüşoğlu, A.g.e., s. 63.
[9] Hilmi Ziya Ülken; Genel Felsefe Dersleri, Ankara Üniv. Yayınlan, 1972, s. 53
[10] Akarsu, A.g.e. ,s. 59.
[11] Gökberk, A.g.e., s. 333.

Bu kurama göre doğruluk, gerçeğe uygun olmaktır.[12]

Tutarlılık kuramında doğruluk ifadelerle doğrular arasında değil, önermeler arasındaki ilişkidir.[13] Bir ifadenin doğru olarak bilinen ya da kabul edilen önermelerle veya sistemle tutarlılık içinde olmasıdır.

Pragmacılık kuranımda doğruluk, eylemlerin sonuçlan ve başarılan ile ilgilidir. Bir bilgi uygulanabiliyor, yararlı tatmin edici sonuçlar veriyor veya bir problemi çözebiliyorsa, doğrudur. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkan pragmacılara göre doğruluk, bilginin uygulanabilir olmasıdır. Bu anlayışa göre, hayat için yararlı olan ve onu ileri götüren bilgi, doğrudur.[14]

Yaşayan varlıklar olarak içinde bulunduğumuz evrenle sürekli bir karşılıklı etkileşim içerisindeyiz. Yaşadığımız sürece evrenin bugünkü hale gelmesi, oluşu, evren yaşamının gayesi ve değeri ölüm ve ölüm sonrası gibi problemler bizi meşgul etmektedir. Nitekim bu problemler Sokrates öncesi filozofların da çözmeye çalıştığı kimi problemlerdendir. Bu filozoflar varlığın nihai ilkesinin (arche), oluşun nasıl meydana geldiği gibi metafizik problemler üzerinde geçerli bilgiye ulaşacaklarına inanmışlar.

Herakleitos (M.Ö. 540-480) 'aynı ırmağa girenlerin üstüne hep başka sular akar, Aynı ırmağa hem gireriz, hem girmeyiz. [15] şeklindeki ifadelerle hareketsizliğin durmanın veya varlığın duyu yanılması olduğunu söylerken o ve diğer doğa filozofları varlık ve oluş problemlerinde deneyimlerin düşünme ile işlenmesine dayanmaktadırlar.

Protogras (M.Ö. 482-411) Herakleitos'un düşüncesinden hareketle her şeyin akış içinde olduğunu bu akış içinde geçerli bilgiye sahip olunamayacağına inanmıştır. Ona göre duyum ve algıda nesne nasıl algılanmışsa duyum veya algı onu öyle bildirir. Bu her özne için söz konusu olunca hiç kimse yanlış bir şey düşünmez. İnsan her şeyin ölçüsüdür[16]. Sonucu ortaya çıkıyor.

Gorgias (M.Ö. 483-375) Bu göreli anlayışı daha ileriye götürmüş ve herkes için genel geçer bilginin imkansız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ona göre hiçbir şey yoktur; varsa bile bu, insan için kavranılmazdır; kavranılır olsa da öteki insanlara bildirilemez[17]. Sofistlerin bilgi problemine katkısı, geçerli bilgiyi elde etmede şüpheyi

---

[12] John Haspers; An Introduction to Philosophical Analysis, Londra, 1978, s. 115.
[13] Haspers, A.g.e., s. 116.
[14] Akarsu, A.g.e., s. 151.
[15] Wilhelm capella, sokrates'ten önce felsefe çev: Oğuz öztlgül, İstanbul, 1994, s. 117
[16] Alfred Weber; FelsefeTarihi (çev. H.Vehbi Eralp) İstanbul, 1991, s. 39
[17]Gökberk a.g.e. s.43

gündeme getirmesi, bilgiyi pratiğin hizmetine sunması ve nesne üzerine yoğunlaşan ilgi ve dikkatin özneye çevrilmesi olarak sıralanabilir[18].

Platon, Sokratesin erdemlerin ruhta gizli olduğu düşüncesini daha da geliştirmiştir. Ona göre duyulara bağlı varlık alanında bulunan nesnelerin oluşu ve bozuluşa tabi olduğunu bundan dolayı onlarla ilgili bilginin, değişik şart ve durumlarda farklı farklı olduğunu; bunun aksine matematiğin erdemin vb. temel bilginin sürekli olarak aynı kaldığım onların oluş ve bozuluşu tabi olmadığım düşünür. Örneğin güzel bir nesne bugün ,için birine güzel, diğerine çirkin görünür. Oysa güzelliğin kendisi ne bugün nede yarın değişir. O daima aynı kalır. Hiçbir şekilde yok olmaz[19]. Platon değişmeyen bu nesneye idea adım verir. İdealarla ilgili bilgiye de episteme adım vermektedir. Platon hocası Sokrates gibi ideaların ruhta gizli halde olduğunu düşünür ve bu bilgiler ona göre anımsama ile bilinç alanına çıkarılabilir.[20]

Aristo, duyulur nesne ile düşünülen nesnenin iki ayn varlık alanım oluşturduğu düşüncesine karşı çıkar. Ona göre varlık idealar değil onun gerçekleştiği teklerdir. îdealar teklerin ne meydana gelmesine ne muhafaza edilmesine ne de anlaşılmasına yardım ederler. Ona göre idealar gerçek varlıklar değiller. O soyut kavramlar veya ideaların sadece zihinsel bir işlem olan soyutlama ile veya sezgisel tümevarım ile teklerinden ayırt edilerek elde edileceğini söylemektedir.[21] Bununla birlikte felsefi problemlerin içerisine yeni bir tartışma daha katılmıştır. Kavramların veya ideaların kendi başına var olup - olmadığı problemi. Platon bunların gerçek varlık olduğunu ,Aristo ise bunların gerçek bir varlığa sahip olmadığım ileri sürmektedir.

Aristo sonrası felsefe, bir yandan genel-geçer bilginin mümkün olduğu anlayışım kabul eden eski stoa ile diğer yandan da genel geçer bilginin olduğundan şüphe duyan Pyrrhon ve Timon gibi septikler ve akademi şüpheciliği ile farklı yönde devam etmiştir[22].

Latince okul felsefesi anlamına gelen Skolastik felsefe ise katedral ve manastırlarda işlenmiştir. Bu felsefede hakim olan başlıca anlayış Aristoculuktur[23].

---

[18]Gökberk a.g.e. s.45
[19] Fatma Paksüt, Platon ve Platon sonrası .Ankara 1982, s. 445
[20] Weber a.g.e. s.55
[21] Gökberk a.g.e. s. 83
[22] Gökberk a.g.e. s.
[23] Gökberk a.g.e. s. 157

Aristo mantığı vahyin doğrulanıp temellendirilmesinde skolastikler için çok iş görmüştür.

17. yüzyılın sonunda ve 18.yüzyıhn başmda gelişen aydınlanma hareketi içerisinde İngiliz aydınlanmasını İngiliz maddeciliğinin ve modem deneysel bilimlerin hakiki babası olarak isimlendirilen Francis Bacon (1561-1626) başlatmıştır[24]. Bilimin insan için nasıl bir önem taşıdığım kavrayan ve yeni bir çağın habercisi olan Bacon özellikle Novum Organum Scientiarum (1620)adlı yapıtında geliştirdiği bir bilim reformu tüm insan ilişkilerinin temelden değiştirilmesini öngörmektedir. Bacon'un başlıca amacı yeni bilimsel bilgilerin uygulanması sonucunda üretimin geliştirilip arttırılmasıdır. Bacon da fikirlerin ve bilgilerin kökenine deneyi koymaktadır.

Thomas Hobbes (1588-1679) Bacon'un fikirlerini daha da geliştirdiğini görmekteyiz. Fakat onun bilgilerin ve fikirlerin kökenim duyum dünyasında bulan temel ilkesini fazla geliştiremedi. Bacon'un kökeni tanrıya dayanan ölümlü ve duygu taşıyan ruh ile, ölümsüz akılcı ruh arasında yaptığı ayırıma Hobbes son vermiştir. Tanrı bilimi felsefeden tamamen uzaklaştırmıştır. Doğuşu oluşumu anlaşılabilir ve kavranabilir, akılla kurulabilir. Her nesne her cisim Hobbes için felsefenin konusudur. Bu nedenle Hobbes felsefesi cisim öğretisi diye adlandırılır.-3 Hobbes tüm fikirlerimizin kaynağım doyumlarda bularak doğuştan fikirler öğretisine karşı çıkmıştır[25] [26]

17.yüzyıl bilgi problemlerinin zengin biçimde ele alındığı bunlarla ilgili çeşitli çözüm ve temellendirmelerin yer aldığı verimli bir dönemdir. Bu dönemin önde gelen temsilcisi hatta kurucusu Rene Descartes (1596-1650) olarak gösterilir[27]. Descartes felsefesinin çıkış noktası kendisinden hiç şüphe edilemeyecek bilginin nerede bulunabileceği problemidir. Descartes bizi ara sıra aldatan duyumların bunu her zaman yapabileceğinden şüphe eder. Bu şüphe ilkesini her şeye uygular. sonunda şüphe ettiğinden şüphe etmez işte bu apaçık ve araçsız bilgidir.

Descartes, kendisine güvenilir ve şüphe edilmez bilgiyi, nesnenin açık ve seçik olarak kavradığı bilgi olarak görmekle akim bilgisini esas almakla; bunlann "doğuştan" olduğunu ifadeyle bilginin kaynağı konusunda yeni bir dönemi başlatmaktadır.

Pierre Gassendi (1592-1655), düşünce tarihinin büyük halkalarından birisidir. Gassendi skolastikle ve Aristoteles'in skolastik yorumuyla, Descartes'in doğuştan

---

[24] rn.buhr-A.Schroeder-K.Back, Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi, Çev. Veysel AtAynıan birim basım 1984 s .8
[25] Buhr-Schroeder-Back a.g.e. s.9
[26] Özlem a.g.e. s.44
[27] Bertnard Russel Batı Felsefe Tarihi çev. Muammer Sencer, İstanbul, 1983, s. 539

düşünceler varsayımıyla savaşmış bunlann düşünce dünyasındaki egemenliklerini büyük ölçüde çürütmüştür [28] . Epicurosun maddeciliğini ve atomculuğunu savunduğunu görmekteyiz. Ayrıca bilgilerimizin deneyle temellendirilmesi gerektiğini de eserlerinde ifade etmektedir.

Isaac Newton (1642-1727) doğa felsefesinin matematiksel ilkeleri (Pihosophiae naturalis principia mathematical) adlı eseriyle Aydınlanma Felsefesinin doğa bilimleri desteklenmesini sağlayan düşünürdür. Newton çekim kuramına dayanarak matematiksel doğa bilimini genişletmiş ve tüm yeryüzü ve gökyüzü mekaniğini kapsayan bir dizgeye dönüştürmüştür. Newton'un doğa görüşü 17. yüzyıl metafiziğine ve skolastiğe bir meydan okumadır.[29]

Buraya kadar bilgi problemine konunun daha iyi anlaşılması için bir göz attık.

[2S] Hançerlioğlu a.g.e. s. 184
[29] Buhr-Schrueder-Back a.g.e s. 10

BİRİNCİ BÖLÜM

LOCKE'UN DOĞUŞTAN FİKİRLERE GETİRDİĞİ ELEŞTİRİ

Doğuştan fikirler düşüncesini ilkin Platon'un ileri sürüp felsefesine temel yaptığını görmekteyiz.[30] Ancak Platon'da bu "doğuştan fikirler" kavramı, metafizik bir tasavvura, yani ruhun insan doğmadan önce de varolduğu görüşüne bağlıdır. Platon insanın doğuştan fikirleri bir önceki hayatında edindiğini söylemekte ve meselenin bu metafizik yönüyle daha çok ilgilenmektedir. Ayrıca stoa felsefesinde de doğuştan fikirler görüşüne rastlamaktayız. Fakat bu felsefede doğuştan fikirler kavramı, bütün insanlarda ortak olan ya da bütün insanların ve toplumların doğru saydığı bilgilerle birleştirilir. Örneğin, nedensellik kanunu bütün insanlarda ortak olan bir bilgi, dolayısıyla doğuştan bir bilgi olarak kabul edilir.[31]

Yeni çağ felsefesinin başlarında bu düşünceyi Descartes'te görmekteyiz. Ona göre fikirlerimiz üç kısma ayrılmaktadır.

a- Arızî fikirler

b- Doğuştan gelen fikirler

c- Yapma fikirler

Arızî fikirler duyu organlarımız tarafından dış dünyadan gözlem ve tecrübe ile elde ettiğimiz fikirlerdir. Bunların doğru ya da yanlış olması mümkündür. Doğuştan bizimle beraber bulunan ve hiçbir tecrübeye ve kontrole lüzum kalmadan sahip olduğumuz fikirler ise doğuştan fikirlerdir. Bunlar zihnimizin hiçbir ispata ve kanıta ihtiyaç duymadan doğrudan doğruya kendisinde kavradığı gerçeklerdir (Tanrı fikri, matematik aksiomlar gibi).[32] Yapma fikirler ise ferdi ve özel izlenimleri terkip suretiyle hayal gücünün serbestçe inşa ettiği ve dış dünyadaki varlıklarla doğrudan ilişkisi olmayan fikirlerdir (Kaf dağı, Anka kuşu v.b.).

Aynı yüzyılda modem empirizmin kurucusu olarak gördüğümüz Locke "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" adlı büyük eserinin birinci kitabım tamamıyla doğuştan fikirler öğretisinin yıkılmasına ayırmıştır. Dolayısıyla Descaıtes'ten çok etkilenen ve Descartesci olamayan Locke kitabına Descartes'in fikirlerini eleştirerek başlamaktadır. Locke, bilginin deneyden kaynaklandığı şeklindeki görüşlerini sunmak için doğuştan

[30] Emest Von Aster; Bilgi Teorisi ve Mantık, Çev. Macit Gökberk, Sosyal Yayınlan, İstanbul, 1994, s. 150.
[31] Von Aster, A.g.e., s. 151.
[32] Descartes; Metafizik Düşünceler, Çev. Mehmet Karasan, İstanbul, 1967, s. 150.

fikirler, doğuştan önermeler öğretilerini yıkmayı zorunlu görür. Locke, bundan sonra, gözlem ve deneye dayalı olan kendi görüşlerini açıklamaya başlamaktadır.

Locke'a göre herhangi bir bilgiyi nasıl edindiğimizin gösterilmesi, onun doğuştan olmadığının kanıtıdır. Ona göre, zihin boş bir levha (Tabula rasa) dır. Orada doğuştan getirdiğimiz hiçbir fikir, hiçbir kavram yoktur. "İlimleri kurmaya yarayan genel fikirler ve ilkeler gibi bütün fikirler ve hayaller de dıştan gelmiştir ve tecrübeden çıkarılmıştır." [33] Doğuştan fikirlerin varlığım kabul edenler "...ruhun başlangıçta kazanmış olduğu ve kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği bir takım doğuştan ilkelerin, bir takım birincil kavramların, öz niteliklerin sanki insan zihnine kazınmış gibi olduğunu..." [34] kastetmektedirler. Bu görüşün yanlışlığım Locke, insanların doğal yetilerini kullanarak herhangi bir doğuştan izlenimlerin yardımı olmadan bütün bilgilerini nasıl elde edebildiklerini gösterdiğinde kolayca anlaşılacaktır.[35]

Doğuştan fikirler görüşünü savunanlar; bütün insanların evrensel olarak kabul ettikleri belli teorik ve pratik prensiplerin bulunduğu ve bunların insan ruhlarının ilk varlıklarında edindikleri ve kendi doğalarına bağlı olarak zorunlu ve gerçek olup kendileriyle birlikte dünyaya getirdikleri değişmez izlenimlerin olduğunu iddia etmektedirler.

Locke'a göre ise bütün insanlığın üzerinde anlaştığı belli doğruların bulunduğu doğru olsa bile, bu, doğruların doğuştan bilindiğini kanıtlamaz. Kaldı ki Locke, üzerinde insanlığın ittifak ettiği hiçbir prensibi kabul etmemektedir. Örneğin; insanların zihinlerinde doğuştan var olarak kabul edilen "bir şey ne ise odur" ve "aynı şeyin aynı anda hem olması hem de olmaması imkansızdır" şeklindeki mantık prensiplerini ele alalım. Bu prensipler üzerinde insanlığın evrensel ittifakının bulunduğunu söylememiz mümkün değildir. Bunlar zihne doğal olarak kazılmış olamazlar. Çünkü çocuklar ve aptallar bunları bilemezler. Bu ilkeler gerçekten doğuştan olsaydılar herkes tarafından bilinmeleri gerekirdi. "Zihnin hiçbir zaman bilmemiş ve hiçbir zaman bilincine varamamış olduğu önermelerin zihinde bulunduğunu kabul edemeyiz" [36]. Dahası cahil halk bu ve benzeri önermelerden habersiz olarak hayatlarının büyük bir bölümünü geçirmektedirler.[37] Eğer bu fikirler zihinde mevcut iseler neden bu insanlar bilinmemektedirler? Bir bilginin hem zihne kazınmış olduğunu savunmak, hem de zihin tarafından bilinmediğini söylemek bu

[33] Ülken, A.g.e., s. 61.
[34] John Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabala Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 63..
[35] Locke, A.g.e., s. 63.
[36] Locke, A.g.e., s. 65
[37] F. Copleston; Felsefe Tarihi, İngiliz Görcülüğü, Cilt 5, Çev. Aziz Yardımlı, İDEA, 1991, s. 109.

bilgiyi yokluk derecesine indirmek demektir. Zihnin bilmediği hiçbir bilginin zihinde mevcut olduğu söylenemez.[38]

Locke, doğuştan fikirlerin insanın bu dünyada belirli bir süre geçirdikten sonra, yani aklım doğru olarak kullanmaya başladıktan sonra kavrandığı şeklindeki savunmayı da reddeder. Çünkü bu durumda akim bize doğru olarak öğrettiği her önermeyi doğuştan olarak kabul etmek gerekecek ki bunun sonucunda insanlar kendilerini yığınla doğuştan ilke ile bulacaklardı ki bunlar Copleston'un ifadesi ile "doğuştan ilkelerden ordular"[39]dırlar.

Locke'a göre "aynı yerde iki cismin bulunamayacağı" önermesi öyle bir doğrudur ki, "aynı şeyin hem olması hem olmaması imkansızdır", "siyah beyaz değildir" önermelerine karşı çıkmayan bir kişi buna da karşı çıkamaz.

Fakat herhangi bir önermenin söz ettiği ideler doğuştan olmadığı sürece kendiside doğuştan olamaz. Yukarıdaki önermelerin doğuştan olduğunu kabul etmek bütün renkleri, sesleri ve tatlan v.b. idelerin doğuştan olduğunu kabul etmek manasına gelir ki insan akima bundan daha aykırı bir şey olamaz.[40] Locke burada şunu söylemek istiyor: Bir kimse "beyaz siyah değildir" önermesini "beyaz" ve "siyah" sözcüklerinin anlamlarım bilmedikçe söyleyemez. "Beyaz" bir nesne görmeyen bir kimse ne "beyaz" idesini edinebilir, ne de "beyaz" sözcüğünü söyleyebilir. Daha önce "beyaz" bir şey görmeyen bir kimse "beyaz" üzerine bir önerme yapamaz. Bir kez beyaz olmanın, ayrımlı olmanın ne demek olduğunu deneyle öğrendikten sonra beyazın siyah olamayacağım iddia eden önermeyi söyleyebilir.

Bu önermelerin kimi kez önerilinceye kadar bilinmemeleri de bu önermelerin doğuştan olmadığım göstermeye yeter. İnsanlar bu apaçık doğrulan önerildiği zaman öğrenirler. "Doğuştanlık niteliğine en çok hak kazandıklan" sanılan bu önermeler, insanlığın büyük bir bölümü tarafından bilinmemekte, çocuklarda, cahillerde bunların en ufak bir anlayışı ya da düşüncesi yoktur. Bunların baştan beri zihnimizde bulunduğu, ancak bunların bilincine daha sonra vardığımız şeklindeki açıklamaları da Locke kabul etmemektedir. Çünkü Locke bir bilinçaltı kavramına da tümüyle karşı çıkmaktadır.[41]

Locke'a göre doğuştan ahlak prensipleri de mevcut değildir. Çünkü, "bir şey neyse odur", "bir şeyin hem olması hem olmaması imkansızdır" önermeleri kadar genel hazır onaylanmaya ulaşmış ve bunlar kadar doğru olduğu söylenebilecek bir

[38] Locke, A.g.e., s.70.
[39] Copleston, A.g.e., s. 310.
[40] Locke, A.g.e, s. 75.
[41] Locke, A.g.e., s. 18.

ahlak kuralı örneği bulmak kolay değildir.[42] Bu durumda bunların doğuştanlık niteliğinden ve zihinde doğuştan izlenimler durumunun bu ahlak ilkelerinde diğerlerinde daha şüpheli olduğunu kabul etmektedir. Locke'a göre bütün insanların üzerinde anlaştığı insanların evrensel ittifakım kazanmış tek bir ahlak prensibi yoktur.

Bu gerçeği anlayıp kabul etmek için insanlık tarihi hakkında az çok bilgi sahibi olmak yeterli olacaktır. Örneğin, adalet ve anlaşmalara uyma, insanların çoğunun üzerinde anlaşır gibi göründükleri prensiplerdir. İnsanlara en çok zulüm yapmış olanlar bile kendi aralarında adalet inancım ve kuralım koyarlar. Fakat onlar bu ilkeleri doğuştan yasalar olarak görmezler. Adalet ve doğruluk toplumun ortak bağlandır. Bu yüzden kendi dışlarındaki dünyayla bütün alakalarını kesen haydut ve hırsızlar bile kendi aralarında güveni sağlayabilmek için bu prensiplere uyarlar, yoksa zulmederek yaşayanların kendi aralarında uydukları doğruluk ve adalet ilkelerinin doğuştan olduğunu kim söyleyebilir.[43]

Aynı şekilde, ahlaki prensiplere uyulmadığında vicdanın bizi kınadığı yönündeki tezi ahlaki prensiplerin doğuştanlığına delil getirenlere karşı ise Locke, herhangi bir prensibe uymamaktan dolayı vicdanın bizi kınamasının o prensibin doğuştan olduğu kadar sonradan kazanılmış olduğu kadar sonradan kazanılmış olduğuna da delil olabileceğini söylemektedir. Çünkü vicdan herhangi bir davranışı yerine getirdiği için bir insanı kınarken, başka bir insanı da yerine getirmediği için kınayabilmektedir.[44] Bunun sebebi insanların ve toplumların çoğu zaman birbirine zıt ahlaki prensipleri benimsedikleri gerçeğidir. Örneğin, aile büyüklerin iyi muamele etme, rahatlarım temin etmek ahlaki bir prensiptir. Ancak bazı ilkel kabilelerde çocukların yaşı ilerleyen büyüklerini yaşlılığın sıkıntı ve çilesinden kurtarmak için öldürdükleri ve bunu ahlaki bir ödev saydıkları bilinen bir gerçektir.

Bu durumda vicdan bir insanın yaşlı ebeveyninin rahatım sağlamadığı için, diğerinde onların hayatına son vermediği için kınayacaktır. Bu sebepten vicdanın kınaması ahlaki prensiplerin doğuştan insan zihninde mevcut olduğunun bir kanıtı sayılmaz.[45]

Locke, herhangi bir bilginin doğuştan olduğunun kabul edilmesi gerekseydi, hepsinden önce tanrının varlığı ile ilgili bilgimizin doğuştan olduğunun düşünülmesinin uygun olacağım söylemektedir. Çünkü insanda doğuştan bir tanrı fikri olmadan doğuştan ahlak prensiplerinin olabileceğini söylemek güçtür.

---

[42] Locke, A.g.e, s. 74.
[43] Locke, A.g.e, s. 75.
[44] İsmail Çetin; John Locke'da Tanrı Anlayışı, Vadi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 39.
[45] Locke, A.g.e., s. 77.

Kendisinde bir yasa yapıcı fikri bulunmayan bir insanın, yasa ve buna uyma zorunluluğu fikrine sahip olması da mümkün değildir.[46]

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar, Tanrı kavramından yoksun olan kavimlere rastlanmaktadır. Fakat yeryüzünde bütün insanlıkta bir tanrı kavramı bulunsaydı, bundan da onun idesinin doğuştan olduğu sonucu çıkmazdı. Çünkü; ateş, güneş, sıcaklık bu şeylerin adlan ile ideleri insanların evrensel olarak biliniyor diye yerini tuttukları idelerin doğuştan olduğunu kanıtlamaz. Tanrının adım ve birkaç karanlık kavramım edinmemiş hiçbir topluluk bulunmamasına karşın, bu, o kavramların zihindeki doğal izlenimler olduğunu kanıtlamaz. Çünkü insanlar, kendi ülkelerindeki ortak dilin sözcükleriyle donanmış olup, sık sık söyledikleri şeylerin bu tür idelerini zorunlu olarak edinmiş olurlar. Aynı ülkedeki insanların bir veya aynı isim altında farklı ve çoğu zaman birbirine zıt tanrı anlayışına sahip oldukları görülür. Tanrı fikrinin onların zihinlerinde doğuştan mevcut olduğunu söylemek nasıl mümkün olur?

Şu halde Locke'a göre insanların sahip oldukları diğer bilgiler gibi Tanrı hakkında sahip oldukları bilgilerde doğuştan değildir. Örneğin, çocuklarda böyle bir idenin ortaya çıkması ne kadar zaman alır? Biz bu ideyi çocuklarda bulduğumuz zaman bu gerçek Tanrıyı temsil etmekten çok öğretmenin veya anne, babanın düşünce ve kavramına benzemektedir.

Locke felsefe tarihi içinde doğuştan fikirler görüşünü ilk defa sistemli bir şekilde eleştiren filozoftur. O, bilginin gerçek kaynağının ne olduğunu araştırmadan önce doğuştan fikirler görüşüne karşı çıkmaktadır. Çünkü doğuştan fikirler görüşünü kabul etmek bilginin kaynağına ispatı mümkün olmayan deliller getirmek demektir. Bu görüşü savunanlar, nesnelerin gerçek bilgisinin edinilmesinde deneysel soruşturmayı önledikleri gibi[47] insanın zihnini kullanmasına engel olarak tembelliğe zemin hazırlamışlardır.[48]

Locke yanlış bir iddia olarak gördüğü doğuştan fikirler görüşünü bu şekilde denemenin birinci bölümünde eleştirdikten sonra denemenin ikinci bölümünde konuyla ilgili olarak kendi görüşlerini açıklamaya başlamaktadır.

---

[46] Locke, A.g.e., s. 80.
[47] Grayling A. C.; Philosophy, Oxford University Press Inc., Newyork, 1995, s. 489.
[48] James Gibson; Locke's Theory of Knowledge and It's Historical Relations, Cambridge University Press, London, 1960, s. 36.

İKİNCİ BÖLÜM

LOCKE'DA BİLGİNİN KAYNAĞI

Deney

Locke'un "İnsan zihni üzerine bir deneme" adlı eserinin ana gayesi insan bilgisinin kaynağının, kesinliğinin ve sınırlarının araştırılıp ortaya konulmasıdır.[49] [50] Locke doğuştan fikirler görüşünü eleştirip reddettikten sonra, konuyla ilgili olarak kendi görüşlerini açıklıyor. Ona göre, anlık, başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış olan düz beyaz bir kağıt gibidir (Tabula rasa).'[0] Eğer insan doğduğunda hiçbir ide ve bilgiye sahip değilse, bunca bilgiyi nereden edinmektedir? Bu soruya Locke tek kelime ile cevap veriyor: deneyden. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır. Bütün bilgiler son çözümlemede tecrübe ve deneye dayanmaktadırlar.[51]

Locke, bütün bilgilerimizin biricik kaynağı olarak gördüğü deneyi ikiye ayırmaktadır. Birincisi dış deney, dış duyum, İkincisi ise iç deney, iç duyum. Birincisinde tecrübemize konu olan dış dünyadaki duyulur varlıklar. İkincisinde ise duyulur varlıkların bizde oluşturduğu etkiler üzerine zihnin gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetlerdir.

Deneyin Türleri

Dış Duyum (Sensation)

Duyularımız önce duyulur-tikel şeylere yönelirler ve bu nesnelerin kendilerini etkilemesinin değişik yollarına göre, zihne onların bir çok seçik algılarım iletirler. Böylece bizdeki san, beyaz, sıcak, soğuk, sert, acı, tatlı ideleriyle duyulur nitelikler dediğimiz bütün öteki niteliklerin idelerini ediniriz. Bunları zihne duyuların ilettiklerini söylerken duyuların dış dünyadaki nesnelerden zihne, orada o algılan üreten şeylere ilettiklerini söylemek gerekir.[52] Bilgimizin ilk kaynağım oluşturan duyulur niteliklere ait olan bu idelerin elde edildiği tecrübe türüne Locke, dış duyum adı vermektedir. Ancak dış duyum bilginin hammaddesini ya da gerekli materyalini vermiş olmasına rağmen; bilginin yeterli şartı değildir. Bu nedenle Locke'a göre dış

[49] Locke, A.g.e., s. 59.
[50] Macit Gökberk; Felsefe Tarihi, Remzi Kitabeyi Yayınlan, İstanbul, 1995, s. 334.
[51] Heinz Heimsoeth; Felsefenin Temel Disiplinleri, Çev. Takiyettin Mengûşoğlu, Doğan Kardeş Yayınlan, İstanbul, 1994, s. 64.
[52] Locke, A.g.e., s. 86.

dünyadan gelen duyumların zihin tarafından belli bir işleme tabi tutulması gerekmektedir. Bu bilginin oluşum sürecinde dış duyuma bağlı olarak ortaya çıkan ise iç duyumdur.

İç Duyum (Reflection)

Locke, insan zihninin doğuştan idrak, hafıza, ayırt etme, karşılaştırma, terkip ve genişletme gibi yetilere sahip olduğunu kabul etmektedir.[53] Locke'a göre zihnin basit idelerden hareketle önce bileşik ideleri sonra da bilgiyi elde etmede kullandığı bu yetiler duyu organlarının sağladığı ilk ideler zihne ulaşır ulaşmaz kendiliğinden çalışmaya başlar.

Locke'a göre, zihinde bu iki kaynaktan alınanların dışında herhangi bir ide bulunmamaktadır. Sahip olduğumuz her bilginin kaynağına indiğimizde bu iki deney şekliyle karşılaşacağız. Burada öncelik dış duyumdan gelen idelere aittir, çünkü bu ideler olmadan iç duyumun gerçekleşmesi mümkün değildir. İç duyumun zihne kazandırdığı ideler kavrama, düşünme, şüphe etme, inama, isteme, bilme gibi dış dünyadan edinilmesi mümkün olmayan her insanın tamamen kendi içinde sahip olduğu idelerdir.[54]

Locke, bir çocuğun dünyaya ilk gelişindeki durumunun incelendiğinde onda ilerideki bilginin temellerini oluşturacak türden bir takım idelerin bulunduğunu düşünmek için bir sebep göremez. Ona göre çocuğun bilgiyle donanması basamak basamak olur. Bir kimsenin ilk ideyi ilk ne zaman sormak o kimsenin ilk defa algılamaya ne zaman başladığım sormaktır. Çünkü idelerin oluşmasıyla algıların başlaması aynı şeydir.[55]

Locke'a göre eğer istenilirse bir çocuk öyle yetiştirilir ki büyüdüğünde çok sıradan olan ideler bile zihninde bulunmayabilir. Fakat dünyaya gelen her insan kendisini sürekli olarak değişik yönlerden etkileyen şeylerle kuşatılmış olduğundan, ister istemez çocukların zihinlerine değişik idelerin baskısı yapılmaktadır. Sadece gözlerin açık olmasıyla ışık ve renk ideleri edinilmektedir. Fakat bir çocuk büyüyünceye dek siyah ve beyazdan başka birşey göremeyeceği bir yere kapatılırsa, Locke'a göre bu çocukta yeşil veya kırmızı ideleri oluşmayacaktır?[56]

---

[53] Çetin, A.g.e., s. 86.
[54] Çetin, A.g.e., s. 47.
[55] Alfred Jules Ayer; Dil, Doğruluk ve Mantık, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Metü Yayınlan, 1998, s. 145.
[56] Locke, A.g.e., s. 83.

Öyleyse, Locke'a göre ilişki kurdukları nesnelerin değişik oluşuna göre, dışardan ve zihinlerinin işlemleriyle ve bu işlemler üzerine düşünmelerine bağlı olarak içerden az ya da çok ideler edinmektedirler.

Locke'un epistemolojisinde "ide" sözcüğü bir anahtar sözcüktür.[57] Bu sözcük felsefe tarihi içerisinde Locke'dan önce çok belirgin ve önemli bir biçimde kullanıldığı gibi ondan sonra da kullanılmıştır. "îde"nin taşıdığı bu önemden dolayı onu biraz daha yakından incelemek Locke'un bilgi Öğretisinin doğru bir şekilde anlamak açısından faydalı olacaktır.

Îde (Bilginin Malzemesi Olarak)

"İde" terimi, "İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme" de en çok rastlanan terimdir. Bunun sebebi Locke'un bu terime geniş ve önemli bir anlam yüklemiş olmasındandır. Kitapta okuyucudan özür dileyecek kadar sık kullanılan bu terimi niye seçtiğini Locke şöyle açıklamaktadır: " İnsan düşünmesi sırasında zihnin objesi olabilen her şeyi diğerlerinin içinde en iyi anlatan İde terimi olduğu için ben onu hayal, fikir, tür ya da düşünme esnasında zihnin meşgul olabileceği herhangi bir şeyle kastedilen bütün anlamlan ifade etmek için kullandım." [58] Locke'un bu açıklamasından onun duyu verilerinin hafızada kazandığı çeşitli şekilleri, fikirleri duyulur veya akledilir ayrımı yapılmaksızın, türleri idenin kapsamı içinde kabul ettiği görülmektedir.[59]

Locke'a göre, hafiza idelerin üst üste yığıldığı bir depo olmayıp sadece daha önce kavranan idelerin tekrar canlandınlması gücüdür. İdelerin diğer bir özelliği birbirleriyle karşılaştırılmaz oluşlarıdır.[60] İdelerin bir kısmı açık seçik, bir kısmı da bulanıktır. Sağlıklı duyu organlarının varlıklardan aldığı güçlü ve kusursuz etkilerin sonucu olarak elde edilen ideler açık idelerdir.[61]

Locke'a göre eğer bir ide açık değilse bulanıktır. Bulanıklığa sebep olan şey duyu organlarının kusurlu oluşu, varlıkların duyu organları üzerinde bıraktığı etkinin sönük ve belirsiz oluşu, ayrıca hafızanın kendi kusuru yani hafızada bir zayıflık olabilir.

İdeler arasında olabilecek bir karışıldığı ise Locke kabul etmiyor. Ona göre gerçekte karışıklık yoktur. Karışıklık, ideleri ifade etmek için kullandığımız isimlerden

---

[57] Locke, A.g.e., s. 24.
[58] Çetin, A.g.e., s. 49.
[59] Friedrich Albert Lange; Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi, Cilt 1, Çev. Ahmet Arslan, Gündoğan Yayınlan, Ankara, 1990, s. 184.
[60] Locke, A.g.e., s. 95.
[61] Locke, A.g.e., s. 96.

kaynaklanmaktadır. İnsanlar her ideye ayrı bir isim vermekle beraber, çoğu zaman dikkatsizlik sonucu farklı iki ideyi ifade eden iki ayrı isim tek ide için ya da bir ideye ait olan ismi iki ayrı ide için kullanabilmektedir. İşte ideler arasında görünüşte var olan karışıklığın altında yatan sebep budur.[62]

Ayrıca, her türlü inanç düşünce ve duyguda ide kapsamı içerisinde yer almaktadır. Descartes kimi idelerin anlığa Tanrı tarafından konulduğunu öne sürerken Locke, bunların kaynak itibariyle tamamının deneyden geldiğini savunur.[63] Doğrudan algıladığımız her şey anlık tarafından hafızada saklanır ve sonradan bu algılar çeşitli işlemlere konu olur: Anlığın, ideleri parçalara ayırmaya, ve sonra istediği biçimde bu parçalan yeniden birleştirme olanağının olduğunu görüyoruz. "Anlığın bütün içerikleri ideler olduğuna göre ve bu bilginin de anlıkta yer alan bir şey olması dolayısıyla tüm bilgiler idelerden oluşur."[64]

Locke ideleri de yapılan bakımından ikiye ayırmaktadır. "Basit ideler" ve "Bileşik ideler". Bunlarda birbirlerine bağlı olarak açıklanabilirler.

İdenin Türleri

Basit İdeler

Locke'a göre ideler yapısı bakımından basit ideler ve bileşik ideler olarak ikiye ayrılırlar. Basit ide; "...zihinde tek biçimli bir görünüş veya kavramdan ibaret olup başka idelere ayrışmayan..."[65] bir ide olarak tanımlanmaktadır. Bu idelerin bir kısmı zihne, tek bir duyunun bir kısmı da bir kaç duyunun aracılığı ile ulaşır. Bir kısmı yalnız iç deneyin, bir kısmı da hem iç hem de dış deneyin aracılığı ile meydana gelirler.[66] îç-duyum ve dış-duyum vasıtası ile elde edilen basit idelerde zihnin tamamı pasiftir. Fakat bundan zihnin hiçbir rolü olmadığı manası çıkmaz. Çünkü dış duyumun kendisi Locke'a göre bir düşünme şeklidir.[67] Eğer zihin, varlıkların duyulur niteliklerinin duyu organları üzerinde bıraktıkları etkilere yönelik bir dikkati olmazsa, dış duyumun gerçekleşmesi mümkün değildir.

Locke'a göre, tek bir duyudan elde edilen basit ideler sertlik, yumuşaklık, sıcaklık, soğukluk, renk, ışık gibi idelerdir. Birkaç duyu ile elde edilen basit ideler yer

---

[62] Çetin, A.g.e., s. 54.
[63] Arda Denkel; Düşünceler ve Gerçekler: Felsefe Yazılan 1, Göçebe Yayınlan, İstanbul, 1997, s. 229
[64] Denkel, A.g.e., s. 230.
[65] Locke, A.g.e., s. 94.
[66] Gökberk, A.g.e,, s. 334.
[67] Locke, A.g.e., s. 95.

kaplama ,şekil, hareket, durgunluk gibi idelerdir.[68] Yalnız iç deneyle elde edilen basit ideler ise düşünme ve isteme ideleridir. Hem iç hem de dış deneyle elde edilen basit ideler ise haz, acı, varlık, birlik, kuvvet gibi idelerdir.[69] Zihin bu basit ideleri bir kez kavrayınca bunları hemen hemen sonsuz bir değişiklik içinde yenileme, ölçüştürme ve birleştirme gücü de vardır [70]. Ve böylece yeni karmaşık ideleri de yapabilir. Fakat şunu da belirtelim ki, zihinde yukarıda sözü edilen yollardan gelmemiş olan yeni bir basit ide bulmak ya da kurmak ne denli düşünce kıvraklığı ve zenginliği bulunursa bulunsun, ne denli kapsamlı zekaya ve zihne sahip olunursa olunsun mümkün değildir. Özet olarak şunu söyleyebiliriz: "Anlığın deney dışında basit ideleri oluşturma yeteneği yoktur."[71]

Örneğin bir kimsenin damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesine sahip olması olanaksızdır. Bu yüzden de anadan doğma körlerde renklerin, sağırlarda da seslerin ideleri yoktur.[72]

Locke nesnelerin bizim içimizde belirli ideler üretme güçlerinin olduğunu kabul ederek, bunları da "nitelikler" olarak adlandırmaktadır. Bu niteliklerin bazıları nesnelerin kendilerine aittir, onlardan ayrılmazlar; bunlar Locke tarafından özgün (original) ya da birincil nitelikler olarak adlandırılırlar. Bunlar arasında katılık, yer kaplama, şekil, hareket gibi bütün maddi varlıkların sahip oldukları temel nitelikler sayılabilir.[73] Renk, ses, tat, koku v.b. nitelikler ikincil nitelikler olarak adlandırılırlar. Bu nitelikler varlığın kendisinde sürekli olarak bulunan temel nitelikleri sayesinde duyu organlarımızı etkileme gücünden başka bir şey değildir. Bunların duyundan üretme güçlerinden başka nesnelerin içinde hiç bir özellikleri bulunmamaktadır.[74] Birincil nitelikler varlıkla sürekli olarak bulundukları halde ikincil niteliklerin varlığa gerçek bir şekilde ait olmadıklarını söyledik. Çünkü onlar sadece kendilerini duyumlayan duyu organları için vardır. Duyum kaldırıldığında onların varlığı da son bulmaktadır.[75] Eğer ikincil nitelikleri yakından incelersek bunları algılayan kişinin durumundaki değişikliklere göre önemli ölçülerde değişiklik gösterdiklerini görmekteyiz. Örneğin, önümüzdeki kitabın rengi, ona baktığımız açıya, onu aydınlatan ışığın rengine ve gücüne göre veya bizdeki herhangi bir rahatsızlık gibi öznel koşullardan dolayı değişecektir. Diğer ikincil niteliklerde aynı şekilde

[68] Timuçin Avşar; Düşünce Tarihi, BDS Yayınlan, İstanbul, 1992, s. 361.
[69] Gökberk, A.g.e,, s. 335.
[70] Frank Thılly; Felsefe Tarihi, çev. İbrahim Şener, Sistem yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 353.
[71] Denkel, A.g.e., s. 230.
[72] Locke, A.g.e., s. 95.
[73] Orhan Hançerlioğlu; Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973, s. 371
[74] Thılly, A.g.e., s. 354.
[75] Locke, A.g.e., s. 105.

değişkendir. Çok şekerli bir bardak çay, bal yedikten sonra her zaman olduğundan daha az tatlı gelecektir. Şartlara bağlı olarak değişim göstermek ikincil niteliklerin en başta gelen özelliklerindendir. Burada şunu görmekteyiz, nesnelerin kendileri de her değişen şartla değişmediklerine göre, değişken ikincil nitelikler nesnelerden kaynaklanıyor olsalar bile nesnelerin taşıyor oldukları söylenen niteliklerden olmazlar.[76] Öyleyse bundan şu sonuç çıkıyor; ikincil nitelikler algılayandadırlar, yani bunların nesnelerin niteliği olarak algılanmaları, algılayanın anlığının etkileniş biçiminden başka bir şey olamaz.[77]

Locke'a göre dış dünyada renkler, sesler v.b. nitelikler yoktur. Yani bir nesnenin gerçek renginden söz edemeyiz, ikincil nitelikler nesnelerde değildirler, fakat bunların nedenleri nesnelerdir. Bu anlamda kimi güçler olarak nesnelere özgüdürler. İkincil nitelikler nitelik olarak algılayanın idelerinde varlık bulurlar, bu anlamda algılayana aittirler.[78]

Duyularımız dış dünyayı olduğu gibi yansıtmazlar. Çünkü, renkler, sesler, kokulardan oluşan bir dış dünya zaten yoktur, nesnelerin gerçek nitelikleri başkadır, örneğin, nesne yüzeyinin molekül yapışma göre belirli dalga boyundaki ışığı emmek ve gerisini yansıtmak özelliğine sahiptir. Nesnenin yansıttığı belirli dalga boyundaki ışınlardır. Bu ışınlar göz sinirine çarptıklarında, beynin görme merkezine aktarılır ve bu aşamada renk deneyi dediğimiz olgu meydana gelir. Renk deneyi ve renk dediğimiz anlığın ve beynin ışıktan etkileniş biçimi veya belirli dalga boyundaki ışınlan yorumlayış biçimidir. Renkler ve sesler yalnızca anlıkta var olurlar. Onlar tasarımlar dünyasına aittirler. O halde nesnelerin renklerle olan nedensel ilişkileri kimi dalga boylarındaki ışığı emmek ve gerisini yansıtmak yetileriyle ilgilidir. Locke'a göre, bu yeti "güç"tür. Bir nesnenin sahip olduğu bir güç ise o nesnenin bir özelliği olmasına karşın o nesnenin bir niteliği değildir.

Locke'a göre bu iki tür niteliklere bir üçüncü türü eklemek de mümkündür, îkincil nitelikler kadar gerçek olmakla beraber bunlar salt güçler olarak kabul edilmişlerdir. Örneğin, ateşin birincil nitelikleriyle mumda veya tebeşirde yeni bir renk ya da yoğunluk doğurma gücü, bende daha önce duyumlamadığım bir sıcaklık ya da yanma hissi üretme gücü kadar ateşin bir niteliğidir.[79]

Sonuç olarak, Locke'un nesnelere ait üç tür nitelik kabul ettiğini görüyoruz. Birincisi, katılık, yer kaplama, şekil, hareket, durgunluk, sayı gibi biz algılasak da

---

[76] Vehbi Hacıkadiroğlu; Felsefe Yazılan, Küyerel Yayınlan, İstanbul, 1998, s. 212.
[77] Arda Denkel; Bilginin Temelleri, Metis Yayınlan, İstanbul, 1998, s. 45.
[78] Denkel, A.g.e., s. 46.
[79] Locke, A.g.e., s. 105.

algılamasak da cisimlerde olan temel niteliklerdir. Cismin kendisinde olduğu biçimiyle bir ide açısını edinebiliriz, bunlara birincil nitelikler denir. İkincisi ,cismin birincil niteliklere bağlı olarak onda bulunan ve bizde duyulanınızdan herhangi birini özel biçimde etkileyerek bizde bir çok değişik ses, koku, tat v.b. ideleri üreten güçtür. Bu gücün ürettiği idelere de ikincil nitelikler denir. Üçüncüsü, cismin birincil niteliklerinin özel yapışma bağh olarak onda bulunan ve başka bir cismin yapısında, şeklinde ve hareketinde değişme yaparak onun bizim duygularımızı eskisine göre değişik biçimde etkilemesini sağlayan güçtür. Örneğin, güneşte mumu ağartan ve ateşte kurşunu eriten bir güç vardır. Bunlara da genellikle güçler adı verilir.[80]

Bileşik İdeler

İdelerin yapılan bakımından ikinci türünü bileşik ideler oluşturmaktadır. Basit idelerin bir araya getirilmesinden, yani zihnin basit ideler üzerine gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetler sonucu meydana gelirler. Basit ideleri edinirken zihin pasif, bileşik ideleri edinirken aktiftir.[81] Yani birincileri alır, İkincileri üretir.

Anlık kendine özgü bir takım aktlarla (bağlama, birleştirme, karşılaştırma, soyutlama, v.b.) basit ideleri bir gereç olarak işleyip bunlardan bileşik ideler yapar.[82] Locke'a göre bu faaliyet üç aşamada olmaktadır. Birinci aşama, birçok basit ideyi bir bileşik ide altında toplamak şeklinde olmaktadır. Bütün karmaşık ideler böyle yapılmaktadır. İkincisi; basit ya da karmaşık iki ideyi alıp onları bir tek idede birleştirmeksizin ikisinin birlikte bir görünüşünü elde edecek biçimde yanyana getirmektir. Anlığın bu faaliyetinde kullanılan ideler kesinlikle birbirine kanşmayıp kendi varlıklarım sürdürürler. Anlığın bu faaliyeti sonucu bağıntı (relation) fikirlerini elde eder. Üçüncü aşama, ideleri kendi gerçek varoluşlarında onlara eşlik eden bütün öteki idelerden ayırmaktır. Bu faaliyete ise soyutlama (abstraction) denir. Anlık bütün genel ideleri böyle yapmaktadır.[83] Locke'a göre anlık varlıklardan elde ettiği her ideyi onu ifade etmek için ayrı bir isim verir. Anlığın verdiği ideler sayıca sonsuz olduğu için onlara sonsuz sayıda isim bulmak gerekecekti. İşte anlığın bileşik ideleri oluşturmada kullandığı son faaliyet onu bu güçlükten kurtarmaktadır. Soyutlamada anlık, varlıktaki herhangi bir ideyi beraber bulunduğu diğer idelerden ayırır ve başka

[80] Locke, A.g.e., s. 110.
[81] Timuçin, A.g.e., 361.
[82] özlem Doğan; Felsefe ve Doğa Bilimleri, İzmir Kitaplığı, İzmir, 1995, s. 44.
[83] Locke, A.g.e., s. 124.

varlıklardaki benzer ideleri de kullanarak genel bir ideye ulaşır.[84] [85] Anlık bütün sahip olduğu ideleri aynı şekilde elde eder.[83]

Locke'a göre anlığın yukarıda sözü edilen üç faaliyetle elde ettiği bileşik ideler sayıca sonsuz olmakla beraber onları başlıca üç gruba ayırmak mümkündür:

1- Moduslarla ilgili bileşik ideler

2- Cevherlerle ilgili bileşik ideler

3- Bağıntılarla ilgili bileşik ideler

Moduslar: Locke'a göre moduslar nasıl birleştirilmiş olurlarsa olsunlar kendiliklerinden var olma olasılığı taşımayan fakat cevherlere bağlı olarak var oldukları düşünülen, nitelikleri veya cevherlerin bazı geçici durumlarım ifade eden bileşik idelerdir.

örneğin, "uzay" ve "zaman" tasarımlan birer modusturlar. Uzay tasarımım biz görme ve dokunma duyularına dayanarak elde ederiz. Sayı ve zaman tasarımlarım da, tasarımların "ard arda oluşunu" bize yaşatan iç deneyin yardımıyla meydana getiririz.[86] Ayrıca üçgen, minnet, darlık, cinayet v.b. kelimelerle isimlendirilen bileşik idelerde bu gruba dahildir.[87]

Locke, moduslarla ilgili olan bileşik ideleri de kendi aralarında basit moduslarla ilgili olanlar ve karmaşık moduslarla ilgili olanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Aynı basit idenin çeşitleri olan, başka hiçbir ideyle karışmayan bileşik ideler, basit moduslarla ilgili olan bileşik idelerdir. Örneğin, sadece sayı idesinden elde edilen düzine idesi basit modusla ilgili bir bileşik idedir. İkincisi, birçok türden basit idelerin bir karmaşık ide yapmak üzere bir araya gelerek birleşmesinden oluşanlardır. Zihnin renk ve şekil ile ilgili basit ideleri birleştirerek elde ettiği "güzellik" idesi karmaşık modusla ilgili bileşik ideye güzel bir örnektir.[88]

Cevherlerle ilgili bileşik ideler; cisim ideleri kendiliklerinden var olan seçik tikel şeyleri temsil etmek üzere alınmış basit idelerin bileşimleridir. İnsan dış-duyum ve iç~duyumla dış dünyadaki varlıkların duyulur nitelikleri ve kendi anlığında olup biten faaliyetler hakkında birtakım idelere sahip olduğunda varlıkların bu niteliklerinin ve kendi zihninde faaliyetlerin nasıl var olduğunu araştırmaya başlar ve

[84] Vehbi Hacıkadiroğlu; Bilgi Felsefesi, Metis yayınlan, İstanbul, 1995, s. 144.
[85] Locke, A.g.e., s. 132.
[86] Gökberk, A.g.e,, s. 335.
[87] Locke, A.g.e., s. 125.
[88] Locke, A.g.e., s. 125.

sonunda onların kendi başlarına var olamayacakları, onları ayakta tutan bir taşıyıcının olması gerektiği kanaatine varır.[89]

İnsanların genel olarak cevher adım verdikleri bu taşıyıcının ne olduğu konusunda bizim tam bir bilgimiz yoktur. Cevher dediğimiz şey, kendi kendilerine ayakta duramayacak olan varlıkların, varlıklarım devam ettirdiği varsayılan ama bilinmeyen taşıyıcısından başka bir şey değildir.[90] Görüldüğü gibi Locke cevheri "varolmak için başka birşeye ihtiyacı olmayan" anlamında değil, yalnızca varsayımsal bir taşıyıcı olarak kabul etmektedir.

Locke bilinen cevherin bilinmesi konusunda agnostik bir tavır takınmaktadır. Ancak bundan cevherin varlığım reddettiğim ve onu tamamıyla felsefenin konulan dışına çıkardığı manası çıkmaz.[91] Locke cevher hakkındaki bilgimizin bulanık olduğunu söylemekle birlikte onun varlığını asla inkar etmediğini, kendisinin de madde ve ruhtan oluşmuş bir varlık olduğu için cevherin var olduğundan kendi varlığı kadar emin olduğunu belirtmektedir.[92]

Bileşik idelerimizin son grubunu bağıntı ile ilgili iddialarımız oluşturmaktadır. Zihin önce bir şeyi diğeri ile getirir ve ortaya koyar. Daha sonra onun dikkatini birinden diğerine yöneltir. Onlar arasında bağıntıyı belirler.[93] Zihin ideleri birbirleriyle karşılaştırarak onların arasında kurduğu bağıntılar gerçekte varlıkların özüne ait değildirler. Bağıntı ancak bir varlığa ait idenin başka bir varlığa ait olanla karşılaştırılması durumunda oluşmaktadır. Bununla birlikte bağıntı ideleri çoğu zaman varlıkların kendilerinden elde edilen idelerden daha açıktır, zihindeki baba ve kardeş idelerinin insan idesinden daha açık olduğu gibi.[94]

Locke'a göre her varlık diğer varlıklarla sonsuz sayıda bağıntı kurmaya elverişli şekildedir. Örneğin, bir insan aynı zamanda baba, oğul, kardeş, düşman, işçi, patron v.b. bağıntıya sahip olabilir. Bu nedenle insanların düşünce ve ifadelerinin büyük bir bölümünü bağıntı ideleri oluşturur.[95]

Böylece idelerimizin kaynağının, türlerinin ve kapsamının, bilgimizin aletleri ya da gereçleriyle birlikte bir açıklamasını verdikten sonra bu konuyla sıkı bir bağlantı

[89] Çetin, A.g.e., s. 59.
[90] Thilly, A.g.e., s. 355.
[91] Çetin, A.g.e., s. 60.
[92] Çetin, A.g.e., s. 61.
[93] Thılly, A.g.e,, s. 355.
[94] Locke, A.g.e., s. 210.
[95] Locke, A.g.e., s. 209.

içerisinde olan idelerle sözcükler, yani soyut idelerle genel sözcükler arasındaki bağıntıdan [96] sözetmek uygun olacaktır.

Genel Olarak Sözcükler

Locke, epistemoloji ile ilgili sorunların çoğunun dille ilgili sorunlar olduğunu görmüş, ona göre idelerle sözcükler arasında öylesine sıkı bir bağlantı bulunur ve soyut idelerimizle genel sözcükler arasında öyle değişmez bir bağıntı vardır ki, önce dilin doğasım, kullanımım incelemedikçe hepsi de önermelerden oluşan dilimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır.[97] Bu yüzden Locke kitabının üçüncü kısmım bu konuya ayırmıştır.

Locke'a göre Tanrı inşam toplumsal bir varlık olarak yaratmış, ona hem kendi türünden olanlarla yaşama eğilimini vermiş, hem de toplumun en güçlü aracı ve ortak bağı olacak dili de vermiştir. Dil sözcüklerden oluşmaktadır ve sözcükler düşüncelerin ifade ediliş biçimleridir.[98] İnsanlar doğaları itibariyle sözcük adım verdiğimiz bu düzenli sesleri çıkaracak yapıdadır.[99] Sözcükler düşüncelerin anlamlı bir şekilde ifade edilmelerine yaramaktadırlar. Fakat şunu da hemen belirtelim ki, sözcükler anlamsız olarak da kullanılabilmektedirler. Örneğin, bir çocuk bir sözcüğü kafasındaki herhangi bir düşünceyi taşımaksızın bir papağan gibi öğrenip kullanabilir. Ama bu durumda sözcük manasız bir gürültüden başka bir şey değildir.[100]

İnsan düşüncelerini başkalarına iletmek ve başkalarının düşüncelerini öğrenmek için "duyulur" ortak ifadelere ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç da Locke'a göre sözcükler tarafından yerine getirilmektedir. Fakat nesneleri simgeleyen düşüncelerin kimileri nesneler tarafından üretilirken kimileri de anlık tarafından oluşturulmaktadır. Bununla birlikte sözcüklerin tümü ortak kabulün neticesinde oluşmaktadırlar. Böylece insan düşüncesi bir Fransız ve bir İngiliz'in kafalarında aynı iken, bu düşüncenin ifade biçimi Fransızca"a homme, İngilizce'de ise man olarak görülmektedir.[100] [101] Değişik dillerde aynı düşüncelerin farklı ifade edilmesi gösteriyor ki, Locke'a göre gerçekte düşüncenin kendisinde, sözcüklerle simgelerin kullanımında farklılık vardır.[102]

---

[96] Locke, A.g.e., s. 236.
[97] Locke, A.g.e., s. 34.
[98] Copleston, A.g.e., s. 144.
[99] Gökberk, A.g.e., s. 236.
[100] Copleston, A.g.e., s. 145.
[101] Copleston, A.g.e., s. 145.
[102] Copleston, A.g.e., s. 146.

Locke, sözcüklerin düşüncelerin ifade biçimi olduğunu ve dilin de düşünceleri iletmenin bir aracı olduğunu kabul ediyor. Buna göre sözcükler iletişimde faydalı olabilmek için konuşanın kafasında temsil ettiklerini tam anlamıyla işitende de oluşturmaları gerekir. Fakat bunun her zaman gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.[103] Örneğin, herhangi bir karmaşık düşünceyi temsil eden bir sözcüğün tam anlamıyla karşıdakine aktarılması güçtür (Ahlâksal sözcükler gibi).

Ayrıca, sözcükler bir çok tikel şeyleri kapsayacak şekilde kullanılmadığı sürece dilin yetkinliği için yeterli olmaz.[104] Çünkü her tikel şeyin gösterilmesi için bir seçik ad gerekli olsaydı sözcüklerin sayısının çokluğu bunların kullanılmasını zorlaştınrdı. Örneğin, insan isterse her birey için o birey ne olursa olsun bir özel ad saptayabilir.[105] Fakat bunu her bireysel koyun ya da kuşa ve her bireysel ota veya yaprağa uygulandığım düşünürsek bu işin ne kadar zor olduğunu da görürüz. Fakat burada asıl önemli olan her tikel nesneye özel bir ad verip özel adlar dağarcığımızı ne kadar genişletirsek genişletelim bir dil edinmeye veya geliştirmeye başlamış olamayız. Böyle bir durumda iletişimden söz edemeyiz. Çünkü yalnız özel adlardan oluşan bir dağarcıkla sadece bireylerden söz edilebilir fakat onlar üzerinde bir şey söylenmiş olmaz.[106] Bir şey söyleme olanağı genel sözcüklerden türetihnektedir. Hiç bir dilde özel adlardan anlamlı bir cümle yapma imkanı yoktur. Bu sebepten dolayı dil genel terimlerin kullanımında yeni bir aşamaya ulaşmış ve tek sözcüğün bir çok tikel varlıkları göstermesini sağlamıştır. Nitekim her şeyin ayrı bir adı olamayacağına göre bir sürü benzer şeyleri bir araya getirip bir soyutlama neticesinde bir "tümel kavrama" ulaşılmaktadır. Locke'da bu soyutlamanın "varlık" kavramına kadar ilerletildiğini görmekteyiz.[106] [107] Var olan bütün şeyler tikeldir fakat "bir "insan" gibi pek çok bireye uygulanabilecek genel düşüncelerin sınırım çizebilir ve onlara adlar verebiliriz".[108]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sözcükler ister dolaylı olarak kullanılsınlar isterse dolaysız, kendilerini kullananların anlıklarındaki idelerin yerini tutarlar. Bir insan başka birisi ile konuştuğu zaman muhatabın kendisini anlamasını ister. Konuşmanın amacı da sözcüklerin yerini tuttukları ideleri muhataba bildirmektir. Sözcükler konuşanın idelerinin yerini tutar. Bunları hiç kimse dolaysız olarak kendi idelerinden başka şeylerin yerine kullanamaz.[109] Örneğin bir çocuk altın adı verildiğini işittiği bir madende sadece san rengini görmüşse "altın" sözcüğünü yalnızca bu kendisindeki

[103] Locke, A.g.e., s. 240
[104] Locke, A.g.e., s. 241.
[105] Vehbi Hacıkadiroğlu; Bilgi Felsefesi, Metis Yayınlan, İstanbul ,1985, s. 145.
[106] Locke, A.g.e., s. 37.
[107] Gökberk, A.g.e,, s. 336.
[108] Bertrand Russell; batı Felsefe Tarihi Ortaçağı, Çev. Muammer Sencer, Say Yayınlan, İstanbul, 1996, s. 374.
[109] Locke, A.g.e. ,s. 242.

renk idesine uygular ve başka bir yerde de san rengini görse ona da altın der. Ondan daha iyi gözlemleyen diğer bir çocuk san rengin yanma bir de ağırlık eklerse o zaman "altın" sözcüğü onun kullanımında san ve ağır bir nesneyi gösterir. Başka biriside işlenebilirliği de ekler. Bu çocuklardan her biri o sözcüğü yalnızca kendi idesine uyguladığı onu kendisinde bulunmayan bir başka idenin yerini tutacak şekilde kullanmayacağı açıktır.[110] Locke'a göre bir kimse kendi idelerinin yerine kendisi için kullandığı sözcükleri her zaman aynı ide için kullanmak şartıyla burada bir kusur olamaz. Çünkü o zaman kendi düşündüğü anlamı kendisi anlayacaktır. Dilin doğru kullanılışı ve yetkinliği de budur.[111]

Eğer insanlar, özelliklede başkalarına bir şey öğretmek ya da bir şeyleri kabul ettirmek isteyenler, kullandıkları sözcüklerin anlamlarım açıklarlarsa ve aynı terimi değişmez biçimde aynı anlamda kullanırlarsa Locke'a göre şurası kesindir ki çok sayıda kitapların yazılması sıkıntısından kurtulmuş olunur, tartışmalardaki bir çok zıtlıklar sona erer. Farklı anlamlarda kullanılan çok anlamlı sözcüklerle dolu büyük kitaplar küçülür ve bir çok filozofun kitabı fındık kabuğuna sığacak duruma girer.[112]

Buraya kadar bilginin malzemesi olan idelerin nasıl ve nereden elde edildiklerini ve bilginin kaynağının ne olduğu, sözcüklerle ideler arasındaki ilişkinin nasıl olduğu sorularım irdelemeye çalıştık. Şimdi Locke'a göre bilginin ne olduğu, muhtevası bakımından ne gibi türlere ayrıldığım incelemek yerinde olacaktır.

[110] Locke, A.g.e. s. 249.
[111] Locke, A.g.e, s. 279.
[112] Locke, A.g.e., s. 296.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE'DA BİLGİNİN DEĞERİ (TANIMI, SINIRLARI VE DEĞERİ)

Bilginin Değeri

Locke 'un "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"deki temel amacı bilen suje ile bilinen obje arasında kurulan bir bağdan ibaret olan bilgi fenomeninin[113] kaynağım, tabiatım ve sınırlarım ortaya koymaktır. Buraya kadar bilginin kaynağının ne olduğu incelendi şimdi ise Locke'a göre bilginin ne olduğunu ve ne gibi türlere ayrıldığım incelemek yerinde olacaktır.

Locke her türlü düşünmede zihnin objesi durumunda olan şeye " ide" adım vermektedir. Bu demektir ki zihin bilgiye ulaşırken yalnızca ideleri kullanmakta ve bilgi zihnin çeşitli yollarla elde ettiği ideler hakkında bir konuşmadan ibaret olmaktadır.[114] Nitekim Locke bilgiyi iki ide arasındaki bağlantı ve uyuşmanın ya da uyuşmama ve karşıtlığın algılanması olarak tarif etmektedir. [115] Bu algının gerçekleştiği yerde bilgiden de söz edebiliriz. İnsan zihninde, çeşitli ideler bulunabilir. Ancak idelere sahip olmak bilmek değildir. Bilgiye sahip olmak için ideler arasındaki uyuşmanın veya uyuşmamanın kavranması Locke'a göre şarttır. Bu şartın gerçekleşmediği durumlarda insan için hayal, tahmin ve inanma söz konusu olabilir.

Fakat bu durumda bilgiden söz edemeyiz. Örneğin Locke'a göre beyazın siyah olmadığım biliyorsak bu sahip olduğumuz idelerin arşındaki uygunsuzluğu fark etmemizden dolayıdır.[116] Aksi taktirde bu iki ide zihnimizde var olan iki ayn ide olmaktan başka bir şey ifade etmeyecektir.

Locke'a göre bilgi iki ide arasındaki uyuşmanın ya da uyuşmamanın algılanmasıdır, dedik. Locke ideler arasındaki bu uyuşma ve uyuşmamanın nasıl olduğunun daha iyi anlaşılması için dört türe indirgemektedir.

- Özdeşlik ya da başkalık
- Bağıntı
- Birlikte varoluş ya da zorunlu bağlantı
- Gerçek varoluş

---

[113] Takiyettin Menğüşoğlu; Felsefeye Giriş, s. 50
[114] Çetin, A.g.e., s. 65.
[115] Locke, A.g.e., s. 299.
[116] Locke, A.g.e,, s. 299.

Özdeşlik ya da başkalık

Locke'a göre uyuşma ya da uyuşmamanın birinci türünü özdeşlik ya da başkalık oluşturmaktadır. Anlığın, özdeşlik ve başkalıkla ilgili uygunluk ve uygunsuzluğu kavraması onun elde ettiği her bir idenin kendisiyle aynı diğer bütün idelerden farklı olduğunu bilmesi demektir. Anlığın diğer bilgilere ulaşması için buna sahip olması zorunludur. Çünkü "bu bilgi olmadan hiçbir bilgi, akıl yürütme, tasavvur seçik düşünce olamaz".[117] Mantıkçıların bu türü iki temel kurala indirgediklerini görmekteyiz. "Bir şey ne ise odur" ve "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması imkansızdır" Locke bunu ilk önce tikel idelere uygulamaktadır. Çünkü bir kimse kırmızı ve yuvarlak idelerini edinir edinmez bu idelerin beyaz ve kare dediği diğer ideler olmadığım bilir. Demek zihin kendi idelerinde ve algıladıklarında uyuşma ve uyuşmamayı burada sağlar. Eğer bir karışıklık olursa bu ideler üzerinde değil de adlar üzerinde olacaktır.

Bağıntı

İdeler arasında kavranılan uygunluk ve uygunsuzluğun bir diğer şeklini bağıntı ile ilgili olanlar oluşturmaktadır. Bilgiye ulaşmak için özdeşlik ve başkalığın yanında bağıntı ile ilgili olanlarında kavranması zorunludur. Locke'a göre zihnin elde ettiği her ide seçiktir ve diğer idelerden farklıdır.[118] Eğer zihin bunları karşılaştırdığı değişik yönlere göre aralarındaki uyuşma ya da uyuşmamayı bulamazsa herhangi bir türden somut bilgi edinmek kesinlikle mümkün olmayacaktır. Matematiksel önermeler bu türün başlıca örneklerini oluşturmaktadır.[119]

Birlikte varoluş

Zihnin algılarının üzerinde işlediği idelerimizde bulunan üçüncü türden uyuşma ya da uyuşmama aynı öznede birlikte varolma ya da birlikte bulunmamadır. Yani idelerine sahip olunan niteliklerin varlığın bütün hallerinde ondan ayrılamayacaklarının bilinmesi demektir. Örneğin altınla ilgili olarak onun buharlaşmadığım söylediğimiz zaman bu doğru üzerindeki bilgimiz buharlaşmazlığm altın sözcüğüyle gösterdiğimiz karmaşık idemizi oluşturan o özel türden sanlık, ağırlık, eriyebilirlik, işlenebilirlikle her zaman birlikte bulunup bunlara bağlı olduğundan başka bir anlama gelmez.[120]

---

[117] Locke, A.g.e., s. 300.
[118] Locke, A.g.e., s. 301.
[119] Copleston, A.g.e., s. 154.
[120] Locke, A.g.e., s. 302.

Gerçek varoluş

Dördüncü ve son türü oluşturmaktadır. Locke örnek olarak "Tanrı vardır" önermesini vermektedir. Biliriz ki, Tanrı düşüncesi olgusal olarak varolan bir varlıkla anlaşılır ya da ona karşılık düşer.[121]

Bizde bulunan ya da edinebileceğimiz bilgilerin tümü bu dört türden uyuşma ya da uyuşmama içerisinde bulunmaktadır."Mavi beyaz değildir." Bir özdeşlik uyuşmazlığı "iki paralel arasındaki eşit tabanlar üzerine kurulan eşit tabanlı iki üçgen eşittir." Bir bağıntı uyuşmazı, "Demirde mıknatıstan etkilenme gücü vardır." Birlikte varolma uyuşmazı ve "Tanrı vardır" bir gerçek varoluş uyuşmazı gösterir. Aslmda özdeşlik birlikte varolma da gerçekte bağıntılardan başka bir şey değildir. Fakat bunlar idelerimizin öyle özel uyuşma ya da uyuşmama yollandır ki, bunları genellikle bağıntı olarak değil de ayrı başlıklar altında ele alıp irdelemek uygun olmaktadır.[122]

Locke'a göre bilgi ilk idelerin zihne ulaşmasıyla birlikte başlamakta ve duyum çeşitli biçimleriyle düşünme ve anlama, zihnin bu süreçte kullandığı aktlar olmaktadır. Zihin duyum vasıtasıyla kendisine ulaşan ideleri, düşünmenin farklı biçimleriyle (birleştirme, genişletme, karşılaştırma, canlandırma vb.) aralarında ilişkiler kurarak düzenlenmekte[123] ve anlama ile bunların arasında ilişki kurmaktadır. Bilgi bu üç aktın ortak çalışmasının sonucudur. Aktlardan biri olmadan onun gerçekleşmesi mümkün değildir.[124]

Locke'a göre zihnin ideler arasındaki ilişkilere ait kavrayışlarım biz yargılarla ifade ederiz. Bir yargının bilgi olarak kabul edilebilmesi için onda bazı özelliklerin bulunması gerekir. Bu özelliklerden ilki kesinliktir. Bilginin kesin olması bilen sujenin bilgisinden emin olması demektir . "Bana göre bilmek ve emin olmak aynı şeydir;neyi biliyorsam onda eminimdir; neden eminsem onu biliyorum demektir. Bilginin ulaştığı her şey bence kesin olarak isimlendirilebilir; kesinlikten mahrum olan şey ise bilgi olarak kabul edilemez". [125] Bu ifadelerde bilgi ve kesinlik aynı anlamda kullanılmaktadır. Locke buradaki kesinlikten sadece sübjektif kesinliği kastetmemektedir. Bu kesinlik "bilgimizi geçersiz kılacak veya bizi ondan şüphelendirecek keşfedilmemiş gizli kanıtların olmayacağından emin olunan bir kesinliktir. Bu halde Locke'un bilgide bulunması gerektiğini söylediği kesinlik hem sujenin bilgisinden emin olması hem de ne başkalarının sahip olduğu bilgilerin nede herhangi bir olayın bu bilgiyi geçersiz kılmaması demektir.

---

[121] Copleston, A.g.e., s. 154.
[122] Copleston, A.g.e., s. 155
[123] Locke, A.g.e., s.301.
[124] Çetin, A.g.e., s. 64.
[123] Çetin, A.g.e., s. 65.

Locke'a göre bir yargının bilgi olarak kabul edilebilmesi için, o yargının kesinliğinin yanında öğreticide olması gerekmektedir. Yargılar faydalı ve faydasız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Locke konusu ve yüklemi tamamen aynı olan " kanun kanundur" gibi yargılan[126] ve konusu yüklemin bir parçası olan " kurşun bir metaldir" gibi yargılan[127] faydasız yargılar olarak kabul etmektedir. Bu tür yargılar kesinliğe sahip olmakla beraber bunlar zihnimizde hiçbir yeniliğe, bilgimizde hiçbir artışa sebep olmazlar. Öğretici yargılar ise yükleminde, konuda bulunmayan yeni bir bilginin verildiği yargılardır. Örneğin üçgenlerin dış açılan kendi karşılarındaki iç açılardan büyüktür yargısı öğretici bir yargıdır. Çünkü yükleminde konuda olmayan bir bilgi mevcuttur.[128] Locke'a göre faydasız yargılar, kelimelerin ya da önceden bilinen şeylerin tekrarından başka bir şey ifade etmemektedir. Bu yüzden bilgi olarak adlandınlamazlar.

Bilginin Dereceleri

Locke'a göre zihnin, ideler arasındaki uygunluk veya uygunsuzlukları kavraması sonucunda oluşan bilgi her zaman aynı kesinlik derecesine sahip değildir. Zihin ideler arasındaki ilişkileri bazen direk olarak kavramakta bazen de bu ilişkileri bir takım idelerin yardımıyla yapmaktadır. Çünkü zihin farklı şekillerde elde ettiği ve düşünmede malzeme olarak kullandığı idelerin hepsini aralarındaki ilişkileri kolayca ve dolaysız olarak kavrayacak şekilde sıralaması mümkün değildir. İşte insanın sahip olduğu bilginin açıklık ve kesinlik bakımından farklı derecelere ayrılması, zihnin ideler arasındaki ilişkileri farklı derecelerde kavramasından kaynaklanmaktadır.[128] [129]

Locke'a göre bilginin ayrıldığı dereceler şöyledir.

Sezgisel (Intuitive) Bilgi

Taşıdığı kesinlik bakımından bilgimizin en üst derecesini sezgisel bilgi oluşturmaktadır. Locke bunu tarifini Deneme'de de şu şekilde tanımlamaktadır. "Kendi düşünme yolumuz üzerinde düşünürsek zihnin kimi kez iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı başka bir ide araya girmeden dolaysız olarak kendilerinden algıladığım görürüz. İşte buna sezgisel bilgi diyebiliriz".[130] böylece zihin dolaysızca algılanmaktadır ki beyaz siyah değildir ve üç ikiden büyüktür, bu,

[126] Locke, A.g.e., s. 373.
[127] Locke, A.g.e., s. 374.
[128] Çetin, A.g.e., s. 65.
[129] Locke, A.g.e., s. 325.
[130] Locke, A.g.e., s. 304.

insan zihninin erişebileceği en açık ve en seçik bilgi türüdür.[131] Çünkü burada zihin kanıtlama ve ispatlama sıkıntısına girmeden doğruyu gözün ışığı algılaması gibi, yalnızca ona yönelmekle algılamaktadır. Zihin bu doğrulan basit sezgiyle, bu ideleri birlikte ilk gördüğünde başka ide araya girmeden algılar.

Varlıkla ilgili olan sezgisel bilgi ise, kendi varlığımızla ilgili olanıdır. Bizim varlığımız o kadar açık ve kesindir ki bunu bilmek için hiçbir kanıta ihtiyacımız yoktur. Zihnin iç duyumla elde ettiği sevinç, acı, korku, heyecan vb. gibi ideler kendi varlığımızın en kesin kanıtlan arasındadırlar. İnsan her şeyden şüphelenebilir ama kendi varlığından şüphe edemez. Şüphe etmek zihnin hiçbir yardımcı ideye başvurmadan kendi başına gerçekleştirdiği bir faaliyettir.

Çünkü şüpheyi elde ederken zihnin objesi olan şey yine zihnin kendisidir.[132]

Tabii ki Locke'un bu konudaki görüşlerinin bütünüyle orijinal olduğunu söylemek doğru değildir.[133] Locke kendisi Descartes'in eserlerini okuduğunu ve felsefeye olan ilgisinde bu filozofun büyük etkisi olduğunu itiraf etmektedir. Yalnız Descartes, kendi bilincimizi kesin olarak bilişimizi soyut bir akıl yürütmeyle yapmış. Locke ise bu sonuca empirik bir yolla psikolojik çözümleme ile varır.[134]

Belgitsel (Demonstrative) Bilgi

Bu bilgi türü düşünceler arasındaki mantıksal ilişkilerin (uslamlama aracılığıyla) anlaşılmasından oluşmaktadır.[135] Zihnin ideler arasındaki uyuşmayı ya da uyuşmamayı algıladığı her yerde bilgi oluşmaktadır. Fakat zihnin ideler arasındaki bu uyuşma ya da uyuşmamanın bulunabilir olduğu durumlarda bile bunu her zaman görmez ve bu durumda bilgisiz kalır.[136] Zihnin iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı her zaman hemen algılamayışının sebebi uyuşma ya da uyuşmamaları üzerinde araştırma yapılan ideleri onları birlikte gösterecek biçimde bir araya getirememesidir. Böyle bir durumda aradığı uyuşma ya da uyuşmamayı bulabilmek için başka idelerin (duruma göre bir veya daha çok) aracılığına başvurmak zorunda kalır. Zihnin ideler arasındaki ilişkileri kavramak için aracı idelerde kullanarak gerçekleştirdiği faaliyet, akıl yürütme, bu faaliyet sonunda ulaştığı bilgide belgitsel (kanıtlı) bilgidir.[137] Örneğin zihin bir üçgenin üç açısıyla, iki dik açısının büyüklükleri

---

[131] Copleston, A.g.e., s. 155.
[132] Çetin, A.g.e., s. 69.
[133] Vehbi Hacıkadiroğlu; Bilgi Felsefesi, Metis Yayınlan, İstanbul, 1985, s. 143.
[134] Gökberk, A.g.e., s. 338.
[135] Wıllıam Sahakıan; Felsefe Tarihi, Çev. Aziz Yardımlı, îdea yayınevi, İstanbul, 1995, s. 146.
[136] Locke, A.g.e., s. 304.
[137] Locke, A.g.e,, s. 305.

arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı bilmek istediği zaman bunu dolaysız, doğrudan bir bakışla ve onları karşılaştırarak bilemez. Çünkü bir üçgenin üç açısı herhangi bir ya da iki açıyla hemen yan yana getirilip karşılaştırılamaz. Bu yüzden zihin doğrudan bunun sezgisel bilgisini edinemez. Bu durumda zihin bir üçgenin üç açısının eşit olduğu başka açılar bulmak zorunda kalır ve bunların iki dik açıya eşitliğini görüp, üçgenin açılarının da iki açıya eşit olduğunu öğrenmiş olur.[138]

Bu belgitsel (kanıtlı) bilgide kesinliğe sahip olmakla birlikte, apaçıklık bakımından sezgisel bilgi kadar açık ve parlak olmadığı gibi, kabulü de o kadar çabuk olmaz. Çünkü zihin belgitsel bilgiye ulaşırken ideler arasındaki ilişkiyi ancak başka bir idenin aracılığıyla kavramaktadır. Bu aracılık olmadan onun ideler arasında bir karşılaştırma yapması mümkün değildir. Bu nedenle belgitsel bilginin öncesinde, sezgisel bilgide olmayan bir bilgisizlik ve şüphe vardır.[139] Karşılıklı iki aynanın yansıttığı bir yüzün, nesneyle benzerliği ve uyuşmasını koruduğu sürece bir bilgi üretmesi; fakat yine de bu bilginin, her ardışık yansımadan sonra, o yetkin açık ve seçikliğin bir ölçüde azalması; sonunda uzaklaşmaların ardından büyük bir karışıklığa ve donukluğa bürünüp, özelliklede zayıf gözlerin ilk bakışta tanıyamayacağı bir duruma girmesi gibi uzun bir kanıtlar dizisiyle varılan bilgide durum aynıdır.[140]

Çünkü zihin düşünme sırasında birçok ideyi aynı anda göz önünde bulunduramaması sebebiyle, kanıtlı bilgiyi elde ederken kullandığı aracı ideyi hafıza ile canlandırmak zorundadır. Bu bilginin doğruluğunun büyük ölçüde, zaman zaman hata yapan hafızanın sağladığı aracı ideye bağlı olması onun kesinlik bakımından sezgisel bilgiden daha aşağıda yer almasının bir başka nedenidir.

Duyusal (Sensitive) Bilgi

Locke bilgiyi sahip olduğu kesinlik derecelerine göre sınıflandırırken, sezgisel belgitsel bilginin yanında hiçbir kesinlik derecesi taşımayan duyusal bilgiyi de kabul etmektedir. Bilginin bu iki derecesinin yani sezgi ve helgitlemenin dışına düşen herşey nedenli güvenli olursa olsun bilgi olmaz, inanç veya kam olabilir.[141] Locke'un duyusal bilgiden kastettiği, zihnin dış duyumla edindiği idelerden hareketle, dış duyuma konu olan varlıkların var olduklan sonucunu çıkarmasından başka bir şey değildir. Fakat böyle bir bilgiyi kabul etmek, Locke'un bilgi tanımlamasının sınırlan dışına çıkmak

[138] Locke, A.g.e,, s. 305.
[139] Locke, A.g.e., s. 305.
[140] Locke, A.g.e., s. 306.
[141] Copleston, A.g.e., s. 156.

demektir. Çünkü Locke'a göre bilgi tamamen zihnin ideler üzerindeki faaliyetlerinin bir sonucudur ve varlık kesinlikle bilgiyi oluşturan unsurlardan biri değildir.[142]

Fakat zihnin bizim dışımızdaki sonlu varlıklann tikel varoluşlan üzerinde kullandığı başka bir algı vardır. Bu yalnızca olabilirliği aşar ve yukandaki derecelerden hiçbirine ulaşamaz. Buna da bilgi denilse de önceden açıkladığımız gibi kesinlik bakımından çok zayıftır. Duyusal bilgide, zihindeki bir ideden dış dünyadan bir ideye karşılık olan objenin varlığına bir geçiş vardır. Fakat zihnimizde bu çıplak idenin dışında, kendisinden bizim dışımızda bulunan ve bu idenin karşılığı olan bir şeyin varoluşunu kesinlikle çıkarabileceğimiz bir şeyin bulunup bulunmadığı bir sorun olarak karşımıza çıkabilir. Çünkü böyle şeylerin bulunmadığı, böyle nesnelerin duyularım etkilemediği durumlarda insanlarda böyle ideler bulunabiliyor.[143] Bu da bir idenin her zaman duyulur bir varlığı temsil etmediğinin açık bir kanıtıdır.[144] Bu nedenle duyusal bilginin bilgide bulunması gereken kesinliğe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat duyusal bilgi kesinliğe sahip olmasa da bizi şüphenin ötesine taşıyacak bir açıklığa da sahiptir. Örneğin herhangi bir insanın gündüz güneşe bakarken edindiği izlenimler ile geceleyin güneşi düşünürken edindiği izlenimler arasındaki farkın şuurundadır. Yine bir insan şurup içtiği veya gül kokladığı zaman ve bunların yalnızca tat ve kokulan üzerine düşündüğü zaman kendi içinde değişik bir algının şaşmaz bilincinde olacaktır.[145] Çünkü herkes bir ateşin içinde olmayı hayal etmekle gerçekten ateşin içinde bulunmak arasındaki açık farkı kabul edecektir.

Locke bu görüşleriyle dış duyumdan elde ettiğimiz idelerin, hafızanın canlandırdığı idelerden ayrılan zorlayıcı olma özelliğine işaret etmektedir. Dış duyumun sağladığı idelere bu özelliği kazandıran şey, dış duyumun meydana gelmesinde payı olan dışsal sebebin gerçek bir varlık olmasıdır.[146] Dış dünyadaki duyulur varlıklar gerçek varlıklardır ve biz onları duyusal bilgiyle ediniriz. Her ne kadar bu bilgimiz sezgisel ve belgitsel bilginin kesinliğine sahip olmasa da biz bu bilgiye güvenmek zorundayız. Çünkü dünyadaki mutluluk, sıkıntı ve korkularımız büyük ölçüde duyusal bilgimize bağlıdır.

---

[142] Çetin, A.g.e., s. 72.
[143] Locke, A.g.e., s. 398
[144] Locke, A.g.e., s. 65.
[145] Locke, A.g.e., s. 66.
[146] Cemil Sena; Filozoflar Ansiklopedisi, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 297.

Bilginin Sınırlan (Kapsamı)

Locke'un Essay'de gerçekleştirmek istediği hedeflerden biriside insanlara kendi zihinsel yetileriyle kazandıkları bilginin en son sınırlarını göstermek ve onlara bu sınırların ötesinde bilgi iddia etmemeyi öğretmektir.[147] İnsanlar düşüncelerini sağlam basamaklarla temellendiremeyecekleri derinliklere doğru yöneltmeye devam ederlerse çeşitli konularda sonu gelmez tartışmaların açılması kaçınılmaz olur. Bazen de realiteye hiçbir şekilde uymayan iddialara da bilgi olarak sanlmabilecektir. Bu durumda insanlar birbirlerine zıt olan bu görüşler karşısında bocalayacaklar ve realitenin bilinmesi konusunda varacakları son nokta tam bir şüphecilik olacaktır.[148] İnsanlar doğru ve realiteyle uyuşan bilgiye ancak kendi zihinsel tetilerini tanımak, bu yetilerin kapasitesini nerede başlayıp nerede bittiğini bilmek ve hakkında hiçbir zaman bilgi elde edemeyecekleri konularda bilgi iddia etmemeleri şartıyla ulaşabilirler. Buna göre bilgimizi sınırlayan faktörlerin neler olduğunu bilmekte fayda vardır.

Locke'a göre bilgimiz, idelerimizin arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algısıdır.[149]

Bu yüzden bilgimiz idelerimizi aşamaz. Yani ideler olmadıkça bilgilerde olamaz. Bilgimizi sınırlayan ilk faktör buradan çıkmaktadır. Çünkü duyusal tecrübemizin ötesinde yer alan şeyleri bilmemiz mümkün değildir. Herhangi bir konuda bilgi sahibi olmamızı engelleyen ilk faktör bizim o konudaki idelerimizin olmayışıdır. Ayrıca maddi varlıkların çeşitli özellikleri de bizim dış duyumla elde ettiğimiz ideleri sınırlandırmaktadır. Varlıkların büyük çoğunluğu bizden çok uzakta bulunduğu için duyu organlarımız onlar hakkında bize hiçbir duyum vermez. Ayrıca bu varlıkların duyu organlarımızın duyumluyamayacağı kadar küçük parçalardan oluşmuş olmaları da bilgimizi sınırlayan diğer faktördür. Bu parçaların duyumlanamaması onların oluşturduğu varlığın tanımlanması konusunda inşam büyük bir çaresizliğe düşürmektedir. [150] Duyumlanamayan bu parçalar maddi varlıkların özünü oluşturmanın yanında onların tabii faaliyetlerinde de önemli paya sahiptirler. Bunların birincil niteliklerinin üzerine kesin ve seçik idelerimizin bulunmayışı, onlar üzerine bilmek istediğimiz konularda bizi giderilmez bir bilgisizlik içinde bırakır. Herhangi iki cismin küçük oluşturucu bölümlerinin, şekil, boyut ve hareketlerini bilebilseydik bunların birbirleri üzerindeki etkenlerinden büyük

[147] Locke, A.g.e., s. 308.
[148] Locke, A.g.e., s. 309.
[149] Çetin, A.g.e., s. 72.
[150] Çetin, A.g.e., s. 75.

bölümünü, şimdi bir kare ya da üçgenin özelliklerini bildiğimiz gibi deneye gerek kalmadan bilebileceğimizde şüphe yoktur. Fakat cisimlerin küçük parçalan ve etkileşimleri üzerine bize bilgi verecek keskin duyulardan yoksun olduğumuza göre bunların özellikleriyle işlem biçimleri üzerindeki bilgisizliğimizi kabul etmek zorundayız. Bunlar üzerine birkaç deneyin vereceğinin dışmda bir kesin bilgide edinemeyiz. Bu, doğal cisimler üzerine genel doğruların bilgisini edinmemizi önler ve aklımız bizi bu konuda tikel olayların ötesine götüremez.[151]

Buna göre cisimlerin bilimi yoktur. Fiziksel nesneler üzerine deneysel felsefe ne kadar ileri giderse gitsin bilimsel bilgiye ulaşabileceği şüphelidir. Çünkü bize en yakın olan ve üzerinde işleyebileceğimiz cisimlerin tam ve upuygun idelerini edinemiyoruz. Gruplara ayırıp isimlendirdiğimiz ve en iyi tanıdığımızı sandığımız nesneler üzerine idelerimiz olabilir. Fakat herhangi birinin upuygun idesinin bulunduğu şüphelidir. Oysa bunlardan birincisi bize işlerimizde ve konuşmamızda yardımcı olsa da, İkincisi olmadıkça bilimsel bilgi edinemeyiz ve nesnelerle ilgili genel, öğretici, tartışmasız doğrular bulamayız.[152] Renk, biçim, tat, koku ve öteki duyulur nitelikleri yönünden adaçayı ya da karanfil üzerine daire ya da üçgen üzerine olduğu kadar açık ve seçik idelerimiz vardır.

Fakat bu bitkilerin her ikisinin ve bu ideleri uygulayacağımız öteki nesnelerin duyulmaz parçacıkların birincil nitelikleri üzerine idelerimiz bulunmadığından bunlann ne gibi etkiler üreteceklerini bilemediğimiz gibi bu etkileri gördüğümüz zaman da bunlann nasıl üretildiklerini kesinlikle anlayamayız.[153]

Bütün bunlara varolabilecek ya da büyük olasılıkla var olmuş olup ta bizim için salt bilinmez oluşlan ve değişik aşama ve değişik türleri üzerine hiçbir kesin bilgi edinemez oluşumuz yüzünden bilgimizden büsbütün uzakta kalan sonsuz sayıdaki türlerin düşüncesini de eklersek bu bilgisizlik nedeninin maddesel dünyadan daha büyük olduğu açık olan bütün bir düşünsel dünyayı akla kapalı bir karanlık içinde tutarak bizden gizlediğini görürüz. Bir kimse başka insanlarda da kendisinde olduğu gibi zihinler ve düşünen varlıklar bulunduğuna, onların konuşma ve davranışlarına bakarak inanmakta haklıdır ve düşünen bir kimsenin kendi zihni üzerindeki bilgisi onun bir Tanrının varoluşunu bilmesini olanaksız kılar. Fakat bizimle Tanrı arasında derece derece tinsel varlıklar bulunduğunu kendi araştırma ve dayanarak ta kimse bilemez. Onların birbirleriyle ve bizimle uyuşmaları ya da değişik olmalarım sağlayan değişik yollan, koşullan, durumlan, güçleri ve değişik yapılan üzerine seçik idelerimiz

[151] Locke, A.g.e., s. 320.
[152] Locke, A.g.e., s. 321.
[153] Locke, A.g.e., s. 321.

büsbütün azdır. Bu yüzden onların değişik türleri ve özellikleriyle ilgili olarak salt bir bilgisizlik içindeyiz. [154] Bilgisizliğin bir başka nedeni bizdeki ideler arasındaki bulunabilir türden bağıntıların olmayışıdır. Bunların bulunmadığı yerde temel ve kesin bilgiye varmamız olanaksızdır. Burada da genel bilgiden uzak, dar ve sınırlı olan gözlem ve deneye kalırız. Çevremizdeki birçok nesnenin şekil ve hareketlerinin bizde renk, ses, tad, koku, haz, acı vb. Gibi birçok duyumlar ürettiği açıktır. Nesnelerin bu düzeneksel etkilerinin bizde yarattığı idelerle herhangi bir nesnenin etkisiyle bizim zihnimizde bulduğumuz bir renk ya da koku algısı arasında kavranabilir bir bağlantı bulunmadığına göre, bir yakınlıkları bulunmadığından bu tür işlemler üzerine deneyin ötesinde bir seçik bilgimiz yoktur. Bu konuda yapacağımız akıl yürütmede bizim kavrayışımızın çok üstünde bulunan sonsuz bilgelikte bir etmenin kararına göre üretilen etkiler üzerinde yapacağımız akıl yürütmeyi aşamaz.[155] İkincil niteliklerin bizim zihnimizdeki idelerini hiçbir zaman cisimsel nedenlerden çıkaramayacağımız ve onlarla, onları bizde üreten (deneyin gösterdiği) birincil nitelikler arasında hiçbir karışıklık ya da bağlantı bulamayacağımız için, zihinlerimizin bedenlerimiz üzerindeki işlemleri de kavranamaz türdendir. Bir düşüncenin bedenimizdeki bir davranışı nasıl üretebildiği, bizim idelerimizin doğasına, bir bedenin zihinde düşünceyi nasıl üretebildiği kadar uzaktır. Bunun böyle olduğuna deney bizi inandırmamış olsaydı şeylerin kendilerinin incelenmesi bunu bize hiçbir zaman açıklayamazdı. Bir takım şeylerle benzerleri arasında, şeylerin genel durumunda değişmez ve düzenli bir bağlantı varsa da bu bağlantı birbiriyle zorunlu olarak bağlı görünmeyen idelerin kendilerinden bulunabilir türden olmadığı için bunlar arasındaki bağlantıyı bizim zayıf zihnimizin kavrayamayacağı biçimde onların olmalarını ve öyle işlemelerini sağlayan o tam bilge etmenin kendince kararma yüklemekten başka bir şey yapamayız.[156]

İnsanlarda maddi varlıkların bu özelliklerinden dolayı elde ettikleri idelerin az oluşu bu ideler arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan bilgininde az olmasına sebep olacaktır. Fakat Locke'a göre varlığın bu durumda bile insanlar, sahtekarlan desteklemekten vazgeçip, bağlanmış olduklan çıkar ya da partiyi güçlendirmek için kullandıklan bütün yetenek ve çabalarım tam bir içtenlik ve düşünce özgürlüğüyle, doğruyu bulma yollarını düzeltmede kullansalardı insan bilgisinin şimdi bulunduğu duruma göre çok daha ilerlemiş olacağından kuşku yoktur.[157]

---

[154] Locke, A.g.e., s. 322.
[155] Locke, A.g.e., s. 322.
[156] Locke, A.g.e., s. 323.
[157] Locke, A.g.e., s. 311.

İnsanın sahip olduğu idelerle, bilgisinin sınırlarının eşit olduğunu da kabul etmekte hatadır. Çünkü idelere sahip olmak bilmek değildir. Bilgi zihnin ideler arasındaki uyuşma ve uyuşmamayı kavraması olduğu için çok sayıda ideye sahip olunsa bile bunlar arasında herhangi bir ilişki mevcut değilse bu durumda bilgiden söz edemeyiz. Bu nedenle bilgimiz sahip olduğumuz idelerden daha azdır. Fakat yalnızca madde olan bir varlığın düşünebilip düşünemeyeceğini belki de hiç bilemeyeceğiz.[158] Çünkü yalnızca kendi idelerimizin gözlemiyle Tanrının uygun yapıdaki kimi madde dizgelerine algılama ve düşünme gücü verip vermediğini ya da yine uygun yapıdaki bir maddeye düşünen madde-dışı tarz katıp katmadığım bilmek bizim için imkansızdır. Ayrıca zihnin kanıtlı bilgiye ulaşırken, ideler arasındaki ilişkileri kavramak için bir takım aracı idelere başvurduğunu daha Önce belirtmiştik. İşte zihin bu aracı ideleri keşfedemediği zaman ideler arasındaki ilişkileri kavrayamamaktadır. Bu da bilgiyi sınırlandıran bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada bilgiyi sınırlandıran faktör zihnin ideler arasındaki ilişkileri kavramada takip ettiği yanlış yöntemlerden kaynaklanmaktadır. Zihin ideler arasındaki ilişkileri kavramada doğru yöntemler kullandığında bu faktörde kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Bilgide Yanılma

İnsanların bilgi edinme sürecinde zaman zaman yanıldıkları, ideler arasındaki ilişkilerle ilgili yanlış yargılara ulaştıkları inkar edilemez bir gerçektir. İhsanlar arşındaki görüş ayrılıklarını herkes kabul etmektedir. Birisinin doğru görüp kabul ettiği bir şeyi, diğeri benimsemeyip kabul etmeyebilir. "Aralarında taban tabana zıtlık olan iki fikirden birinin yanlış olması zorunludur."[159]

Locke'a göre bilgi, ulaşılabilir ve kesin olan gerçeklerin kavranması olduğu için, yanılma bilgimizin değil, gerçek olmayanı kabul etmemize neden olan yargımızın kusurudur.[160] Biz bilgiye, idelerini elde edebildiğimiz alanlarda ,idelerimiz arşındaki mevcut ilişkileri kavrayabildiğimiz taktirde ulaşabiliriz. Bu bilginin önemli bir özelliği, hiçbir kanıtın yok edemeyeceği bir kesinliğe sahip olmasıdır. Bu nedenle bilgiye bir kez ulaşıldı mı onun yanlış olduğunun söylenmesi imkansızdır. Yanılma yalnızca yargının bir kusurudur. Burada sözü edilen olasılığı ifade eden yargıdır.

---

[158] Locke, A.g.e., s. 312.

[159] Çetin, A.g.e., s. 80.

[160] Sahakian A.g.e., s. 147.

Çünkü olasılık, ideler arasındaki geçici ve her an değişebilir ilişkilerin bir görünüşünden ibaret olup bilginin taşıdığı kesinliğe en yakın olanından en uzak olanına kadar çeşitli derecelere sahiptir. İşte yanılma, yargının ideler arasındaki olası olmayan ilişkileri olası olarak göstermesinin bir sonucudur.

İdeler arasındaki ilişkiler hakkında yanlış yargılara ulaşmanın dolayısıyla yanılmanın çeşitli nedenleri vardır. Aşın tutku, ön yargı, çeşitli otoritelere bağlılık, tembellik, ideler arasındaki ilişkileri kavramada başvurulacak doğru aracı ideleri seçememe ve onları kullanacak doğru beceriye sahip olmama bu nedenlerin başlıcalarıdır.

Bilginin Tamamlayıcısı Olarak Olasılık

Locke'un bilgiye çizdiği sınırlar göz önünde bulundurulduğunda, insanın ulaşabileceği bilginin çok dar bir alanı kapsayacağı kolayca anlaşılacaktır.[161] İnsanın bilgi eksikliğini telafi edecek hayatım düzenlemede baş vurabileceği bilgiden sonraki rehber olasılıktır. Olasılık ideler arasındaki geçici ve her an değişebilir ilişkilerin bir görünüşünden ibarettir. Bilgi ideler arasındaki sürekli ve değişmeyen ilişkilerin kesin bir şekilde kavranması iken, olasılık ideler arasındaki her an değişebilecek ilişkilerin yalnızca bir görünüşü olmaktadır. Bilgiden zihnin olaşabileceği bir kesinlik olduğu halde, olasılıkta ikna olmak vardır. Bu nedenle olasılık doğru olmaya benzemektedir.[162] Ayrıca olasılık sözcüğü, ona inanılmak üzere, onu doğru gösteren ya da oyla kabul ettiren kanıtların bulunduğu önermeleri belirtir. Zihnin bu tür önermeleri kabul etme biçimine inanma, onaylama ya da kam denir. Bu herhangi bir önermeyi doğruluğu üzerine kesin bir bilgimiz olmadan, onun doğruluğunu bize kabul ettirecek akıl yürütmelerin ya da kanıtların bulunması yüzünden doğru olarak kabul etmektedir.[163]

Olasılık ve kesinlik, inanç ve bilgi arasındaki ayırımda bilginin her bölümünde sezgi bulunmasında yatar. Bilgiden her dolaysız idenin, her adının görünür ve kesin bağlantısı vardır. İnançta böyle değildir. Beni inandıran şey inandığım şeyin dışındaki bir şeydir.[164] İki yana birden açıkça bağlanmamış olup, İncelenmekte olan ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı açıkça gösteren bir şeydir.

Olasılığı ifade eden yargılarımız kesinliğe o kadar yakındır ki, biz onlara sıkıca sarılır ve adeta doğruluğu şaşmaz bir şekilde kanıtlanmışçasına hayatımıza tatbik

---

[161] Coplesten a.g.e. s.311.

[162] Locke a.g.e. s. 378

[163] Locke a.g.e. s. 378

[164] Locke a.g.e. s. 378

ederiz. Çünkü bizim olaşabileceğimiz kesin bilgi çok az olduğu gibi hayatımızın her anında kendisini rehber edineceğimiz bilgiyi aramaya ne vaktimiz ne de sabrımız vardır.[165]

Olasılık bilgimizin eksikliğini gidermek ve bilgimizin eksik olduğu yerde bize yol göstermek olduğuna göre her zaman kesinlikle bilmeyip de doğru olduklarım kabul etme eğiliminde olduğumuz önermelerle ilgilidir. Bununda başhca iki temeli vardır, a) Olasılık ifade eden yargının bizim daha önce edinmiş olduğumuz bilgi, gözlem ve tecrübelerimizle uygunluk içinde olması, b) Böyle bir yargının doğruluğuna dair diğer insanların tanıklığıdır. Başkalarının tanıklığında şunlar gözönünde tutulmalıdır. Sayı, bütünlük, tanığın kavrayış derecesi, bir kitabın tanık gösterildiği durumlarda yazarın amacı, bölümlerin bağdaşması ve bağıntı durumları.[166] Örneğin biz, buz üzerinde yürüyen birini görmüşsek, bu bir bilgidir. Daha sonra başka biri, bize bir kış günü soğuktan donmuş suyun üzerinde yürüyen birini gördüğünü söylerse, biz bu olasılığı daha önceden edindiğimiz bilgiye uygun olduğu için kabul ederiz. Fakat aynı şey sıcak iklimlerde yaşayan ve buz üstünde yürüyen birini hiç görmeyen bir insana söylediğinde, buradaki olasılık tamamen başka birinin tasdikine dayanacaktır. Bizim kendi bilgi, gözlem ve tecrübelerimize uygun olan olasılık kesinliğe, sadece başkalarının tasdikine dayanan olasılıklardan daha yakındır. Başkalarım tasdikine dayanan olasılıkların kesinliğe olan yakınlıkları da tasdikte bulunan kişilerin sayısı, kendi içlerindeki bütünlükleri, hafızalarının sağlandığı, aksi tasdiklerin olup olmadığı gibi farklı derecelerdedir.[167]

Diğer yandan, olasılığın yer aldığı bir de tecrübe ötesi alan vardır. Duyu organlarının bize ruh, melek, şeytan vb. gibi maddi olmayan varlıkların varlığı, yapısı, ve faaliyetleri hakkında herhangi bir duyum sağlaması mümkün değildir. Yine maddi varlıkları oluşturan parçalar duyumlayamayacağımız kadar küçük olduğu maddi varlıkların birçoğu da duyu organlarımızın ulaşamayacaktan uzaklıklarda bulunduğu için onlar hakkında da hiçbir duyumumuz bulunmamaktadır. Tecrübelerimizin ötesinde olan bu alanlarda bizim yardımcımız **analojidir** ve biz burada, olasılığın temellerini ondan çıkarırız. Mesela, biz iki maddenin birbirine şiddetle çarpmasının sıcaklığı ve ateşi meydana getirdiğini gördüğümüzde bundan ateşin yanmakta olan maddeyi oluşturan, bizim duyumlayamadığımız küçük parçaların birbirine çarpmasıyla var olduğu sonucunu çıkarırız. Çünkü duyulur varlıkların olduğu gibi zeki varlıkların da nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmek bizim için mümkün

[165] Locke. s. 356

[166] Thilly a.g.e. s.356

[167] Locke a.g.e. s. 379

değildir. İşte tecrübelerimizin ötesinde bulunan ilgili bu ve benzeri olasılıklara biz analoji ile ulaşırız.[168]

Şimdiye kadar sözünü ettiklerimizin dışmda bir önerme daha vardır ki bu tür önermelerde bildirilen şey insanların genel tecrübeleri ve varlıkların tabii akışıyla ister uyuşsun ister uyuşmasın, sadece bir tasdike dayanmış olmakla kabullerimizin en üst derecesini oluşturur. Bunun sebebi sözkonusu tasdikin aldanması ve aldatması mümkün olmayan tanrıya ait olmasıdır. Buradaki olasılık vahye dayanmaktadır. Bunun karşısında zihnin takındığı tutum ise imandır. İman sahasındaki hakikatler kesinliğe değil olasılığa sahip olmaktadır.

Genel Olarak Doğruluk

Doğruluğun ne olduğu yüzyıllardan beri sorula gelmiş hatta insanlık tarihi kadar eski olan bir sorudur. Bu bütün insanlığın araştırdığı bir konu olduğu için bunu dikkatlice incelemek ve böylece onun doğasım öğrenmek ve zihnin onu yanlışlıktan nasıl ayırdığım öğrenmek gerekmektedir.[169]

Doğruluğun açık bir kavramım kurabilmek için düşünce doğrusuyla sözcüklerin doğrusunu birbirinden ayrı olarak ele almak gerekmektedir. Fakat bunlardan birbirinden ayn olarak söz etmek çok zordur. Çünkü zihinsel önermelerden söz ederken sözcüklerin kullanılması kaçınılmazdır. O zaman zihinsel önermelere verilen örnekler salt zihinsel olmaktan çıkıp sözsel olurlar. Çünkü bir zihinsel önerme, idelerin salt zihnimizdeki biçimiyle adlardan sıyrılmış olarak düşünülmesinden başka bir şey olmadığından, sözcüklere bağlandıkları anda saf zihinsel önerme özelliğini kaybederler.[170]

Zihinsel ve sözsel önermeleri ayn ayn incelemeyi daha da zorlaştıran şey, insanların çoğunun kendi içlerinde düşünürken düşüncelerinin konusunun karmaşık idelen içerdiği durumlarda, ideler yerine sözcükleri kullanmalandır. Çünkü kendi düşüncemizde siyah ya da beyaz, tatlı ya da acı, kare ya da daire üzerine önermeler yaptığımız zaman adlar üzerine düşünmeden zihnimizde onların idelerim kurarız. Fakat insan; korku, tutku, sevgi gibi daha karmaşık ideler üzerine olan önermeleri incelediğimiz zaman, genellikle idenin yerine adı kullanırız. Büyük bölümüyle, çok eksik bulanık ve belirsiz olduklarından genellikle adların kendileri üzerine düşünürüz. Çünkü adlar saf idelere oranla daha açık, kesin ve seçiktirler, ve

[168] Çetin a.g.e. s. 79

[169] Locke a.g.e. s. 331

[170] Locke a.g.e. s. 331

düşüncede daha çabuk ortaya çıkarırlar. Böylece kendi içimizde düşündüğümüz ve zihinsel önermeler yaptığımız zaman bile ideler yerine sözcükleri kullanırız. Cisimlerde buna idelerimizdeki eksiklik neden olur. Çünkü ada, kendisi üzerinde hiç idemiz olmayan gerçek özün yerini tuttururuz.[171]

Zihinsel önermelerde anlığımızdaki idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarını, zihin sözcük kullanmadan birleştirip ayırmaktadır, herkesin kendi deneyinden de görebileceğine göre zihin, kendi idelerinin birbirleriyle uyuşma ya da uyuşmamalarını algılayarak, ya da kabul ederek, olumlayıcı ya da olumsuzlayıcı bir tür önerme içine yerleştirir. İdeler zihinde, kendilerinin ya da yerini tuttukları şeylerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre birleştirildikleri ya da ayrıldıkları zaman bu Locke'a göre zihinsel doğruluktur.[172]

Sözcüklerin doğruluğu daha başka bir şeydir. Sözcüklerin yerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarına göre, birbirini olumlama ya da olumsuzlamasıdır. Fakat bilgi üzerindeki kuşkular burada doğruluk üzerine de ortaya çıkabilir ve denebilir ki, eğer doğruluk, sözcüklerin yerini tuttukları idelerin insan zihnindeki uyuşma ya da uyuşmamalarına göre önermeler içinde birleştirilip ayrılmasından başka bir şey değilse, doğruluk sanıldığı kadar ya da insanların onu ararken katlandıkları sıkıntılara değecek kadar değerli bir şey olmamalı. Çünkü birçok insanın kafalarında çok tuhaf kavramların olduğu, beyinlerinde çok tuhaf ideler yapma yeteneğinin olduğu herkes tarafından bilinmektedir.[173] Locke' a göre gerçek doğruluk şeylere uygun ideler üzerinedir. Ancak şunu belirtmek lazım, sözcüklerimiz idelerimizden başka şey göstermese de, bunlarla nesnelerin gösterilmesi amaçlandığından, önermeler oluşturdukları zaman, zihinde şeylerin gerçekliğiyle uyuşmayan ideleri gösteriyorlarsa, bunların içerdiği doğruluk ancak sözsel olabilir.

Buna göre doğrulukta da, bilgi gibi, sözsel ve gerçek olarak ayrılabilir, terimlerin yerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre, bu idelerin doğada bir varoluşlarının bulunup bulunmadığına ya da bunun olanaklı olup olmadığına bakılmadan birleştirilmeleri durumunda bu ancak sözsel doğruluktur.[174] Fakat bu sözcüklerin, idelerimizin uygunluğuna göre birleştirilmesi ve idelerimizin doğada varoluşlarının bulunabileceğini bilmemiz durumunda gerçek doğrulukları vardır. Bunu cisimlerde ancak varolduklarım bildiğimiz zaman bilebiliriz.

[171] Locke a.g.e. s. 322
[172] Locke a.g.e. s. 322
[173] Locke a.g.e. s. 322
[174] Locke a.g.e. s. 333

Doğruluk ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın olduğu durumuyla, sözcüklerle gösterilmesidir. Yanlışlık ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın olduğundan başka türlü gösterilmesidir ve doğruluk ancak sözcüklerle gösterilen idelerin kendi ilk örneklerine uygun oldukları zaman gerçektir. Öyle ki bu doğruluğun bilgisi, sözcüklerin hangi idelerin yerini tuttuğunun bilinmesi ve bu idelerin uyuşma ya da uyuşmamasınla bu sözcüklerin gösterdiğine uygun olarak algılanmasıdır.[175]

Bilginin Gerçekliği

Locke'a göre bilgi, ideler arasındaki uygunluk veya uygunsuzluğun kavranmasıdır. Fakat bu tanım varlıkla ilgili bilgide suje ve obje arasındaki bağın kurulması bakımından önemli güçlükler içermektedir. Bu güçlüklerin ortak nedeni, şüphesiz ki, zihnin bilgiye ulaşmada malzeme olarak kullandığı idelerin suje ve obje arasında aşılamaz bir engel ohışturmasıdır.[176] Locke bu güçlüğü bir soru ile işaret etmektedir. "Bilginin kendi idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algısı olduğunu söylüyorsunuz. Fakat bu idelerin ne olduğunu kim bilebilir? Eğer bu doğru olarak kabul edilirse, bir meczubun fikirleriyle, bir ilim adamının akıl yürütmeleri aynı derecede kesinliğe sahip olacaktır. Böylece varlıkların nasıl olduğunun önemi yok, insan sadece kendi sahip olduğu imajların uygunluğunu kavrayacak ve güvenle bütün gerçeğin bundan ibaret olduğunu söyleyecektir."[177]

Locke'a göre bilgimiz ancak idelerimizle varlığın gerçeği arasında bir uyuşma bulunduğu sürece doğrudur fakat burada ölçüt nedir? Zihin kendi idelerinden başka bir şey algılamadığı zaman bunların varlıkla uyuştuğunu nasıl bilecek? Burada bir güçlük görünüyor. Fakat Locke'a göre varlıkla uygunluklarına güvenebileceğimiz iki tür idemiz bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bilginin ilk malzemeleri olan basit idelerdir. Bunları zihnin kendi başına meydana getirmesi imkansızdır. Bu ideler hayallerimizin uydurmaları değil, bizim üzerimizde gerçek etkiler oluşturan dışımızdaki varlıkların düzenli sonuçlandır. Bu nedenle onlarla varlık arasında bizim varlığın bilgisine ulaşmak için ihtiyaç duyduğumuz uygunluk mevcuttur. İdeler bizim için varlıkları onlann bizde yaratmaya uygun olduklan görüntüler içinde temsil ederler, bizde bu görüntülerle tikel nesnelerin türlerini ayni edebilir, içinde bulunduklan durumlan kavrayıp, böylece onlan gereksinmelerimize uygun olarak kullanırız, böylece beyazlık ya da acılık idesi zihinde bulunduğu biçimiyle, bir

[175] Locke a.g.e. s. 334

[176] Sena a.g.e. s. 298

[177] Locke a.g.e. s. 325

cisimdeki, zihinde bu ideyi yaratma gücünü yansıttığı için, bizim dışımızdaki cisimlerle kendi arasında bulunabilecek basit idelerimizle varlıkların var oluşu arasındaki bu uyumda gerçek bilgi için yeterlidir.

Zihnin basit ideler üzerinde gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetleri sonucu elde ettiği bileşik idelerde da varlıkla bir ilişkisi mevcuttur. Fakat bu basit idelerin elde edilmesinde olduğu gibi direkt değil, dolaylı bir ilişkidir. Bu nedenle zihnin tamamen bağımsız faaliyetlerinin sonucu olan bileşik idelerinde varlığın gerçek yapışım temsil ettikleri söylenemez. Hem basit ideler hem de bileşik ideler varlıkla ilgilidir. Fakat onlann varlığa tam bir uygunluk içerisinde olduklan söylenemez.

Locke'a göre varlıkla ilgili bilgimizin en kesin ve güvenilir olanı iç duyumla zihnimizin ideler üzerine gerçekleştirdiği faaliyetleri duyumlayarak ulaştığımız kendi varlığımızın bilgisidir.

Kendi varlığımız üzerine olan bilgimiz sezgiseldir. Kendi varoluşumuzu öylesine açık ve kesin olarak algılarız ki bunun kanıtlanması gerekli de olanaklı da değildir. Bu bilgimiz objesine tamamen uygun olan yegane bilgidir. Çünkü biz ona zihnimizde gerçekleşen "düşünme" faaliyetini kavramamız sonucunda ulaşırız. "Bu kavrayışla zihin adeta kendi üzerine katlanmakta ve suje ile obje bir veya aynı varlık olmaktadır." Çünkü bizim için kendi var oluşumuzdan daha apaçık hiçbir şey yoktur. Düşünüyorum, konuşuyorum, haz ve acı duyuyorum, bunlardan hiçbiri benim için kendi var oluşumda açık değildir.

Locke'a göre insan her şeyden şüphe etse de bu şüphenin kendisi kendi varoluşunu algılamasını sağlar ve kendi varoluşundan şüphe duymasına engel olur. Çünkü insan acı duyarsa duyduğu acının varoluşu kadar, kendi varoluşunu da algıladığı kesindir. Eğer şüphe ettiğimi biliyorsam, şüphe eden şeyin varoluşunu da, şüphe dediğim şeyin kinin varoluşu kadar kesin olarak algılamış olmam gerekir. Demek ki Locke'a göre bizi kendi varlığımız üzerinde bir sezgisel bilgimiz olduğuna ve bir şey olduğumuzun şaşmaz içsel algısına götüren şey deneydir. Her duyma, düşünme, konuşma faaliyetinde kendi varlığımızın kendi içimizdeki bilincine varırız, ve bu konuda kesinliğin en yüksek derecesine erişiriz.

Bunun yanında birde Tanrının varlığı ile ilgili bilgimiz vardır. Biz her ne kadar onun vasıflarım tam olarak bilmesek de, varlığım kanıtlayarak bilebiliriz. Tam olarak anlayamadığımız Tanrı hakkındaki bilgimizin objesine tam bir uygunluk içerisinde olduğunu söyleyemeyiz. Ancak O'nun varlığım bildiren bilgimiz kamtlı bilginin kesinliğine sahiptir.

Locke'a göre Tanrı bize, kendisi üzerine doğuştan ideler vermemiş, ve zihinlerimize kendi varlığım okuyabileceğimiz yazılar, kalıplar basmamış. Ancak bununla birlikte bize, zihinlerimizi donatan o yetileri sağladığına göre kendisini tanıksız bırakmış sayılmaz. Çünkü duyularımız, algılarımız ve aklımız olduğuna göre kendi kendimize kaldığımız zaman onun açık bir kanıtından yoksun kalmış olamayız. Çünkü biz kendi varlığımızı ve sahip olduğumuz bütün yetileri kendi dışımızda bir varlığa yani Tanrıya borçlu olduğumuzu bilmekteyiz. Biz bilgi sahibi bir varlık olduğumuza göre, sahip olduğumuz bütün niteliklerle bizi yaratan Tanrının da zorunlu olarak bilgi sahibi olması gerekir. Çünkü bilgi sahibi olmayan bir varlığın bilgili bir varlığı meydana getirmesi mümkün değildir. Aynı zamanda alemdeki bütün varlıklar da görünün faaliyet, düzen ve intizamda Locke'a göre Tanrının bilgi sahibi bir varlık olduğu gerçeğim göstermektedir.

Öte yandan Tanrı bize varoluşumuzun amacı ve bütün ilgilerimizin başında gelen mutluluğumuz için gerekli olduğu ölçüde onu bulmanın ve bilmenin yollarım bol bol verdiğine göre, bu akim bulabildiği en açık doğru ve bunun açıklığı matematiksel kesinlikte olmakla beraber, yinede düşünmeyi ve dikkati gerektirir. Zihnin bunu sezgisel bilgimizin bir bölümünden düzgün bir çıkarımla elde etmesi gerekir. Yoksa bundan, kendi içlerinde açık kanıtlamaya elverişli olan öteki önermelerle olduğu gibi bu konuda da güvensiz ve bilgisiz oluruz.[178] Buna göre, bir Tanrının bulunduğunu bilme, yani buna kesinlikle güvenme yeteneğimizin bulunduğunu belirtmek ve bilgiye hangi yoldan ulaştığımızı göstermek için kendimizden kendi varoluşumuzun kuşku götürmez bilgisinden öteye gitmemize gerek bulunmamaktadır.[179]

Locke'a göre, sürekli bir değişim içinde, bir taraftan varolmaya başlarken diğer taraftan varlığı sona eren birtakım sonlu varlıkların olduğunu görmekteyiz. Belli bir zamanda vücuda gelen bir varlık ona varlık veren bir neden olmadan varolamaz. Nedenin varlıktan önce bulunması gerekmektedir. Buna göre varolmasının bir başlangıcı olan varlığın kendisinin varlık nedeni olması mümkün değildir.[180] Yine bu varlığın yokluktan geldiğini de düşünemeyiz. Çünkü Locke'a göre yokluğun herhangi bir varlığı meydana getirebileceğini düşünmek akıl almazlıkların en büyüğüdür. Ezeli olmayan her şey bir başlangıca sahiptir, başlangıcı olan her şeyde başka bir varlık tarafından varkılınmıştır. Şu halde dış dünyada gördüğümüz varlıkları varkılan ve kendisi zorunlu olarak ezeli olan bir nedenin varlığım kabul etmek zorundayız. Bu

[178] Locke a.g.e. s. 353
[179] Locke a.g.e. s. 354
[180] Locke a.g.e. s. 354

neden sonlu varlıklarda olan her türlü değişme ve bozulmadan uzak olduğu gibi onun üzerinde onu etki edecek başka bir nedende yoktur. Bu nedenle onun başlangıcı olmayan varlığının bir sonu da olamaz.[181] Locke'a göre zorunlu olarak ezeli ve ebedi olan varlık aynı zamanda gayri maddidir. Maddesi olmayan bir varlık olduğu için de Tanrı hiç bir şekilde duyularımızın objesi olamaz.[182]

Locke'a göre bizim birde dış dünyada yer alan duyulur varlıklarla ilgili bilgimiz vardır. Büyük ölçüde dış duyumla yani deneyle edindiğimiz idelere dayanın bu bilgimiz olasılıktan üstündür. Locke'a göre insan başka bir varlığın varoluşunun ancak o varlık o kimseyi etkileyerek kendini algılattığı zaman bilebilir. Çünkü bir şeyin idesinin zihnimizde bulunması o şeyin varoluşunun, bir kimsenin resminin onun dünyadaki varoluşunun ispatladığından daha çok ispat etmez.

Locke'a göre insan idelerin nasıl oluştuğunu bilmese de duyularımızın kesinliği ve onlar aracılığıyla edindiğimiz idelerin gerçekliğini bilebilir.[183]

Örneğin yazı yazarken gözleri etkileyen kağıt yoluyla insanda, beyaz dediğimiz ide üretilmektedir. Bu yoldan insan bu niteliğin gerçekten varolduğunu ve kendisinin dışmda bir varlığın bulunduğunu bilir. Bu insanın elde edebileceği ve yetilerinin erişebileceği en yüksek derecede bulunan kesinliğinin, burada gerçek ve biricik yargıçlar olan gözlerin tanıklığından almaktadır. Locke'a göre bu tanıklık o kadar kesindir ki artık insan yazı yazarken siyah ve beyaz şeyler gördüğünde, duyularım uyandıran şeylerin varlığından şüpheye düşmesi, yazı yazdığından ve elini oynattığından şüpheye düşmesi kadar imkansızdır. Çünkü "Bu yalnızca bir insanın kendi varoluşu ve birde Tanrının varoluşu dışmda her türlü şeyin varoluşu için ulaşabileceğimiz en büyük kesinliktir."[184]

Nitekim duyularımız aracılığıyla dışımızda varolan şeyler üzerinde elde ettiğimiz bilgi, sezgisel bilgimiz ya da zihnimizin açık ve soyut ideleri üzerinde aklımızı kullanarak yaptığımız çıkarımlar gibi tümüyle kesin bilgiler olmasa da yinede bilgi adım hakketmektedir. Locke'a göre algılan, duyularımızı etkileyen dış nedenlerin ürettiği açıktır. Çünkü herhangi bir duyunun organlarından yoksun olanlar, bu duyumla ilgili idelerin zihinlerinde üretilmesini sağlayamazlar. Bu şüphe duyulmayacak kadar açıktır. Bu yüzden de o idelerin o duyunun organlan yoluyla geldiğine inanmak zorundayız. Bunları duyu organlarının üretemeyeceği de açıktır. Çünkü o zaman karanlıktaki bir adamın gözleri renkleri görür, gülün olmadığı bir

[181] Locke a.g.e. s. 355
[182] Sena a.g.e. s. 299
[183] Locke a.g.e. s. 361

yerde burnu gül kokusu alırdı. Oysa hiç kimse Hindistan'da ananasın bulunmasından önce gerçek olarak tadına bakılmadan, bu yemişin tadım bilmemekteydi.[185]

Ayrıca Locke, birçok durumlarda duyumlarımızın bizim dışımızdaki şeylerin varoluşlarıyla ilgili olarak birbirlerinin verdiği bilgilere tanıklık ettiklerini söylemektedir.[186] Örneğin, bir ateş gören kimse bunun bir hayal olup olmadığından şüphe ederse eliyle onu yoklayabilir ve varlığına inanır. Çünkü elinin yalnızca bir ide ya da bir hayal yüzünden öylesine büyük bir acı duymayacağı kesindir. Bu acının da hayal olduğu düşünülebilir. Fakat eldeki yanık iyi olduktan sonra aynı acıyı yeniden zihne getirmek imkansızdır.

Burada şunu söylemek gerekir ki Locke' a göre hakkında tam ve kesin bilgi elde edemediğimiz dış dünyanın varlığım da inkar edemeyiz. Dış duyumla gelen ideleri elde ederken bizde oluşan ve varlığından şüphe edemeyeceğimiz nhaz ve acı halleri bizim idelerine sahip olduğumuz dış dünyanın varolduğunun en büyük kanıtıdır.

Locke'a göre idelerimizle ulaşabileceğimiz objesine uygun tek bilgi varlığımızın bilgisidir. Bunun dışında varlık ile ondan elde ettiğimiz ideler arasında tam bir uygunluk olmadığı için biz kesinliği sadece bilgiyi ifade eden yargılarda yani idelerimizin birbirine uymasından bulabiliriz. Matematiksel gerçekler bu konuya verilecek en güzel örnektir. Çünkü matematiksel gerçekler sadece zihindeki ideler arasında mevcuttur. Dikdörtgen veya daireyi hayatında gerçek varlıklar olarak varolduklarım hiç görmemiş bir kimse bunlara ait gerçeklik ve özelliklerin yalnızca zihindeki dikdörtgen ve daire idelerine ait olduğunu bilmektedir.[187]

SONUÇ

Bu araştırmamız göstermektedir ki, Locke metafizik iddiaları bir yana bırakarak, insan bilgisinin kaynağı, insan zihninin gücü ve sının ile ilgilenir. Locke bu konuya "doğuştan fikirler" düşüncesini eleştirerek başlamaktadır. "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" adlı eseri insan bilgisinin kesinliği, kökeni ve genişliği hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca sözkonusu eser bu konuda felsefe tarihi içerisinde en çok etkili olmuş eserlerden birisidir.

Locke'un sistemine "doğuştan fikirler" düşüncesini eleştirerek başladığım görmekteyiz. Yeni doğanların, okumamış insanların doğuştan olduğu iddia edilen fikirler hakkında en küçük algılarının bulunmadığı meydanda olduğundan; doğuştanlık taraftarları zihnin, bilincinde olmaksızın birtakım fikirlere sahip olabileceğini kabul etmek zorundadırlar. Fakat bir kavramın ruhta kazılı olarak bulunduğunu söylemek ve aynı zamanda ruhun bunun bilmediğini iddia etmek bu algıyı sırf bir yokluk derecesine indirgemektir. Fikirleri kazanmamız, onları ifade için kullanılan kelimeleri öğrenmemiz ve onların hakiki bağlantılarım anlamaya başlamamız zaman içerisinde derece derece olmaktadır. Bazı hakikatler üzerinde bütün insanların birleşmiş olmaları da bunların bizde doğuştan olduklarım kanıtlamaz. Çünkü kimse, onlardan sözedildiğini işitmeden önce bu hakikatleri bilemezler. Aynı şekilde Locke'un ahlaki prensiplerde ve vicdani hükümlerde de doğuştanlığı kabul etmediğini görmekteyiz. Çünkü bunların hükümleri de şartlara, şahıslara ve kültürlere göre değişmektedir.

Locke doğuştan fikirleri bu şekilde eleştirdikten soma bütün bilgilerimizin temeline deneyi koymaktadır. Bütün fikirlerimizin kaynağı bütün bilgilerimizin temeli deneydir. Yani dış ve duyulur şeyler üzerine ve ruhumuzun iç işlemleri üzerinde yaptığımız gözlemlerdir. Dış şeyler için duyum, iç olgular için düşünme demektir ki zihinde bu iki prensibin birinden gelmeyen tek bir fikir yoktur.

Locke insanların düşünmeye başlamasının, duyumların bunun için malzeme vermesiyle, yani algılamaya başlamasıyla, birlikte başladığım savunmaktadır. Duyulardan gelen bir uyan olmadan zihnin kör olması yani her türlü kavramdan yoksun olması Locke'a göre o kadar açıktır ki örneğin bir çocuk büyük bir adam oluncaya kadar geçen sürede siyah ve beyazdan başka bir renk göremeyeceği bir yerde tutulursa, bu çocukta kırmızı ve yeşil idelerinin oluşması imkansızdır Locke'un bu akıl yürütmesi tüm fikirleri kapsayacak biçimde hatta doğuştancılann bel bağladıkları mantıksal ve matematiksel fikirlere kadar genişletilebilir. Çünkü konu ne olursa olsun "zihnin" bir şeyler yapabilmesi için başlangıçta bazı duyusal girdilerin olması gerekir.

Yoksa zihin tümüyle boş ve gelişmemiş olarak kalacaktır. Bu itibarla Locke'da şunu görüyoruz ki bilgimizin sının duyum alanım aşamaz.

KAYNAKÇA

AYER, Alfred Jules, **Dil Doğruluk ve Mantık,** Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınlan. İstanbul, 1998.

AÇIKGENÇ, Alpaslan, **Bilgi Felsefesi,** İnsan Yayınlan, İstanbul 1992.

AKARSU, Bedia, **Felsefi Terimler Sözlüğü,** İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.

ARSLAN, Ahmet, **Felsefeye Giriş,** Vadi Yayınlan, Ankara 1996.

BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü,** Akçağ Yayınlan, Ankara 1987.

CAPELLA, Wilhelm, **Sokrates'ten Önce Felsefe,** Çev. Oğuz Özüğül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1994.

COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi,** Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınlan, İstanbul 1989.

COTTINGHAM, John, **Akılcılık,** Çev. Bülent Gözkan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

ÇETİN, İsmail, **John Locke'da Tanrı Anlayışı,** Vadi Yayınlan, Ankara 1995.

CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü,** Ekin Yayıncılık, İstanbul 1996.

DENKEL, Arda, **Düşünceler ve Gerçekler,** Göçebe Yayınlan, İstanbul 1997.

DENKEL, Arda, **Bilginin Temelleri,** Metis Yayınlan, İstanbul 1984.

DENKEL, Arda, **Nesne ve Doğası,** Göçebe Yayınlan, İstanbul 1998.

DESCARTES, Rene, **Metafizik Düşünceler,** Çev. Mehmet Karasan, İstanbul 1967

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

GRAYLİNG, A.C., **Philosophy,** Oxford University Press İne., Newyork 1995.

GİBSON, James, **Locke's Theory of Knowledge and it's Historical Relations, Cambridge University Press, London 1960.**

HACIKADİROĞLU, Vehbi, **Bilgi Felsefesi,** Metis Yayınlan, İstanbul 1985.

HANÇEROĞLU, Orhan **Felsefe Ansiklobedisi Cilt 1,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1985

HASPERS, John, **An Introduction to Philosophical Analysis.** England 1978.

HEİMSOETH, Heinz, Felsefenin Temel Prensipleri, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğan Yayınlan, İstanbul 1952.

LANGE, Friedrich Albert, **Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi Cilt 1,** Ahmet Arslan, Gündoğan Yayınlan, Ankara 1990.

LOCKE, John, **İnsanlığı Üzerine Bir Deneme,** Çev. Vehbî Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996.

LOCKE, John, **An Essay Concerning Human Understanding,** Ed. A.D. Woozly, The Fontana Library, 2nd Impression, London, 1964.

LOCKE, John, **A Second Letter Concerning Toleraton,** Works VI, W. Conle, Clarendor Press, Oxford, London, 1954.

M.Buhr-A.Schroeder-K.Back, **Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi,** Çev. Veysel AtAynıan, Birim Basım, İstanbul, 1966

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, **Felsefeye Giriş,** İstanbul 1992.

ÖZLEM, Doğan, **Felsefe ve Doğa Bilimleri,** İzmir Kitaplığı, 1995.

PAKSÜT, Fatma, **Platon ve Platon Sonrası,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlan, Ankara 1982.

RUSSEL, Bertland, Batı **Felsefe Tarihi,** Çev. Muammer Sencer, Say Yayınlan, İstanbul 1983,

SENA, Cemil, **Filozoflar Ansiklopedisi 3,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

THİLLY, Frank, **Felsefe Tarihi,** Çev. İbrahim Şener, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995.

TİMUÇİN, Avşar, **Düşünce Tarihi,** BDS Yayınlan, İstanbul 1992.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Genel Felsefe Dersleri,** A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınlan, Ankara 1968.

VAN ASTER, Emst, **Bilgi Teorisi ve Mantık,** Çev. Macit Gökberk, Sosyal Yayınlan, İstanbul 1994.

WEBER, Alfred **Felsefe Tarihi,** Çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlan, İstanbul 1991.